

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2"

บทคัดย่อสาขาวรรณศิลป์

สาขาวรรณศิลป์ได้จัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง 4 ข้อ กิจกรรมของสาขาวรรณศิลป์มีทั้งกิจกรรมเฉพาะสาขา คือตั้งคณะทำงานขึ้นคณะหนึ่งทำงานอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างบทวิจารณ์และนำไปจัดพิมพ์รวมเล่มเพื่อเผยแพร่ และยังมีกิจกรรมที่ทำงานร่วมกับสาขาทัศนศิลป์ สังคีตศิลป์ และศิลปะการแสดง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามสาขา

สาขาวรรณศิลป์ได้เชื่อมโยงกับโครงการวิจัยการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาคแรก และโครงการวิจัยเรื่อง กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย โดยนำสรณิพนธ์ในงานวิจัยทั้ง 2 ภาค มาใช้เป็นตัวบทเพื่อชี้ให้เห็นพลังทางปัญญาของการวิจารณ์งานวิจัยทั้ง 3 โครงการนี้จึงเสริมรับสนับสนุนซึ่งกันและกันทำให้เกิดเอกภาพ การดำเนินงานวิจัยของสาขาวรรณศิลป์ในโครงการภาค 2 มิใช่เป็นการวิจัยเอกสารเหมือนโครงการวิจัยที่ดำเนินการมาแล้ว แต่เป็นการทำงานเชิงปฏิบัติการ อันเป็นลักษณะของการวิจัยและพัฒนาควบคู่กันไป หมายความว่าได้มีการตั้งโจทย์เพื่อทำงานร่วมกัน อันเป็นการใช้พลังของการวิจารณ์แบบมุขปาฐะให้เกิดประโยชน์และพัฒนาไปสู่การวิจารณ์อันเป็นลายลักษณ์ จากนั้นจึงนำผลงานเสนอต่อประชาคมอีกครั้งหนึ่ง ผู้วิจัยได้พบว่ากิจกรรมดังกล่าวหนุนสร้างให้การวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาอย่างแท้จริง นั่นคือ กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ พัฒนาความคิดและทักษะการวิจารณ์ของนักวิจารณ์แต่ละคน และยังเป็นการเผยแพร่แบ่งปันความรู้ในประชาคมผู้สนใจ นอกจากนี้เนื่องจากสมาชิกในประชาคมสาขาวรรณศิลป์มักจะเป็นผู้ที่อยู่ในวงการศึกษาดังนั้น จึงคาดหวังว่าพลังปัญญาของการวิจารณ์น่าจะส่งต่อไปยังนักเรียนและนิสิตนักศึกษาด้วย และเนื่องจากคุณลักษณะของวรรณกรรมที่เป็นกระจกเงาส่องภาพชีวิตและสังคม การวิจารณ์วรรณกรรมจึงก้าวเลยขอบเขตของวรรณศิลป์ออกไปสู่การวิจารณ์ชีวิต สังคม และโลกตามจุดมุ่งหมายของโครงการวิจัยด้วย

ผู้วิจัยยังพบข้อสรุปจากการจัดกิจกรรมในโครงการวิจัยภาค 2 อีกสองประการ ประการแรก คือ การวิจัยในลักษณะนี้ยืนยันกรอบทฤษฎีที่เคยมีการสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้โดยหัวหน้าโครงการมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวิจารณ์สองทางให้แกกัน การทวิวิจารณ์ระหว่างตัวบทวรรณกรรมกับบทวิจารณ์ การวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์ การสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ เป็นต้น ข้อสรุปอีกประการหนึ่ง คือ การวิจัยของโครงการภาคสองมิได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบวิจัยเอกสารแต่ใช้ประสบการณ์เป็นตัวตั้ง มีการตั้งโจทย์เพื่อให้มีการอภิปรายการทำงาน แล้วใช้กระบวนการของการจัดการความรู้ ที่กำหนดตัวบุคคล กำหนดระยะเวลา มีการทำงานต่อเนื่อง ดึงต้นทุนของประสบการณ์ความรู้มาแลกเปลี่ยนกันเพื่อยกระดับความรู้เดิม และสะสมเป็นต้นทุนความรู้ที่จะ

นำไปใช้ในโอกาสต่อไป มีการตรวจสอบซ้ำ และสุดท้ายมีผลงานของการจัดกิจกรรมแบบห้องทดลองปฏิบัติการอย่างเป็นรูปธรรม คือ หนังสือรวมบทวิจารณ์ 3 เล่ม ที่สามารถนำไปใช้โดยตรงหรือสังเคราะห์สกัดองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์วรรณกรรมได้ต่อไป

นอกจากนี้ ผลการวิจัยของโครงการการวิจัยการรับการวิจารณ์ อันเป็นโครงการย่อยที่ทำให้ควบคู่กันไป ให้คำตอบเรื่องในสถานการณ์การรับการวิจารณ์ในสังคมปัจจุบันได้ แม้ผลการวิจัยการรับจะบ่งชี้ข้อดีของการรับการวิจารณ์บ้าง แต่ย้ำให้เห็นความข้อได้เปรียบของสาขาวรรณศิลป์ เช่น มีปัญหาน้อยในแง่งานต้นแบบ ความเป็นวาทกรรมอิสระของบทวิจารณ์ ความแพร่หลายของบทวิจารณ์ เป็นต้น ดังนั้น ในท่ามกลางความถดถอยของวรรณกรรมวิจารณ์ที่เป็นอยู่ และมีแนวโน้มที่บ่งชี้สถานการณ์อันน่าเศร้าใจในอนาคต การสร้างประสบการณ์การวิจารณ์แก่ผู้สนใจกลุ่มเล็กๆ และขยายวงออกไปเรื่อยๆ เช่นที่ดำเนินการในโครงการวิจัยครั้งนี้ อาจเป็นทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการสร้างพื้นที่ของการวิจารณ์ศิลปะในบริบทสังคมไทย

รายงานเสนอผลการวิจัย (สาขาวรรณศิลป์)

(1 ก.ค. 2545 - 30 มิ.ย. 2548)

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2"

รีณฤทัย สัจจพันธุ์
(ผู้ประสานงานสาขาวรรณศิลป์)

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาค 2” ซึ่งมีระยะเวลาในการวิจัย 3 ปี ได้ดำเนินงานเสร็จสิ้นลงแล้ว ผู้ประสานงานสาขาวรรณศิลป์จะรายงานผลการวิจัยตามหัวข้อต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์ ผลที่คาดว่าจะได้รับ การดำเนินการ

โครงการวิจัยการวิจารณ์ฯ ภาค 2 ได้ตั้งวัตถุประสงค์ ไว้ 4 ข้อ และได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตั้งแต่เริ่มการวิจัยในช่วง 6 เดือนแรก จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ เมื่อเปรียบเทียบการดำเนินงานตลอด 3 ปีที่ผ่านมากับวัตถุประสงค์และผลที่คาดว่าจะได้รับ สามารถประเมินผลได้ดังนี้

1.1 ปรับทรัพยากรการวิจารณ์ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ทั้งที่เป็นการศึกษาในระบบและการศึกษาสำหรับประชาชน

ทรัพยากรการวิจารณ์ในที่นี้ หมายถึง สรรนิพนธ์บทวิจารณ์ จำนวน 50 บท ที่ได้คัดสรรไว้ในโครงการวิจัยภาคแรก บทความและบทวิจารณ์ของคณะผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ที่เขียนขึ้นใหม่

สาขาวรรณศิลป์ได้นำสรรนิพนธ์บทวิจารณ์บางบทไปใช้ในการศึกษาตามระบบ ทั้งใช้ในการสอนนิชาวรรณกรรม และใช้ในโครงการ “วิจารณ์สัญจร” ซึ่งร่วมมือกับมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค 3 แห่ง ซึ่งนอกจากจะเป็นการนำความรู้เรื่อง การวิจารณ์และการเขียนบทวิจารณ์ไปเผยแพร่แล้ว ยังเป็นการตรวจสอบพลังทางปัญญาของสรรนิพนธ์บทวิจารณ์ พบว่าสามารถกระตุ้นให้เกิดการอภิปรายแสดงทัศนะวิจารณ์อันเป็นการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้

คณะผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ยังมีโครงการวิจารณ์กวีนิพนธ์นานาชาติ เรื่องสั้น และนวนิยาย เพื่อระดมความคิดและนำมาเขียนบทความวิชาการและบทวิจารณ์วรรณกรรมตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ หลังจากนั้นจึงมีการจัดอภิปรายทางวิชาการรวมทั้งการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่นักวิชาการและผู้สนใจเรื่องวรรณกรรมวิจารณ์ในวงกว้างขึ้น นอกจากการเขียนบทวิจารณ์วรรณกรรมในโครงการกิจกรรมที่จัดทำขึ้นเฉพาะแล้ว สาขาวรรณศิลป์ยังเขียนบทวิจารณ์เป็นครั้งคราวลงในนิตยสารขวัญเรือนเพื่อเผยแพร่สู่มหาชนทั่วไปอีกด้วย

1.2 ศึกษาสภาวะของผู้รับและกลุ่มผู้รับงานวิจารณ์ในประเทศไทย

โครงการวิจัยฯ ภาคสองได้ศึกษาวิจัยกลุ่มผู้รับการวิจารณ์ศิลปะทั้งสาขาวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และสังคีตศิลป์อย่างจริงจัง ผลที่ได้จากการวิจัยผู้รับให้คำตอบที่ยืนยันข้อสรุปของการวิจัยภาคแรกได้อย่างดี และทำให้มองเห็นสภาวะการวิจารณ์ศิลปะในสังคมไทย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในรายงานข้อ 3 อีกครั้งหนึ่ง

1.3 พัฒนาความสามารถในการวิจารณ์ให้แก่กลุ่มบุคคลที่สนใจ

จากการวิจัยในโครงการภาคแรก มีข้อเสนอจากประชาคมผู้สนใจเรื่องการจัดอบรมการวิจารณ์ การให้หลักเกณฑ์การวิจารณ์ และการสร้างตำราการวิจารณ์โครงการวิจัยฯ ภาคสองพยายามตอบสนองข้อเรียกร้องดังกล่าวโดยทางอ้อม เพื่อเสริมระบบบทบาทของสถาบันการศึกษา เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการวิจารณ์แทนการจัดฝึกอบรมการวิจารณ์โดยตรง เป็นต้น สาขาวรรณศิลป์ไม่อาจกล่าวได้ชัดเจนว่าสามารถพัฒนาขีดความสามารถในการวิจารณ์ให้แก่กลุ่มบุคคลผู้สนใจได้มากนักน้อยเพียงใด เพราะต้องมีการติดตามผลในระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ โคร่งการวิจัยฯ ไม่สามารถติดตามผลได้ชัดเจน แต่จากการจัดกิจกรรมสม่ำเสมอจำนวน 25 ครั้งในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา ทั้งการเสวนากลุ่มย่อยที่เจาะจงเชิญนักวิจารณ์โดยตรง และทั้งการสัมมนาที่เปิดเวทีสำหรับผู้สนใจทั่วไป นักวิชาการในสาขาและนอกสาขา นักวิจารณ์ และนักศึกษาพบว่าได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี ผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงทัศนะวิจารณ์อย่างกว้างขวาง อาจกล่าวได้ว่าการรับฟังและเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างมีวิจรรย์ญาณน่าจะมีส่วนในการพัฒนาความสามารถในการวิจารณ์ และการวิจารณ์มีฐานะน่าจะพัฒนาไปสู่การวิจารณ์ลายลักษณ์ได้ต่อไป

1.4 สร้างงานวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะและสนับสนุนให้เกิดการสร้างและเผยแพร่งานวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะอันจะช่วยปลุกความสำนึกในพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ในสังคม

จากที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น และรายการกิจกรรมในข้อ 2 รวมทั้งการวิเคราะห์กิจกรรมในข้อ 5 จะสามารถยืนยันว่าโครงการวิจัยฯ ภาคสองบรรลุวัตถุประสงค์ข้อนี้ในหลายระดับ เพราะได้มีการสร้างและสนับสนุนให้มีการสร้างงานวิจารณ์วรรณกรรมทั้งหมู่ปาฐะและลายลักษณ์อย่างต่อเนื่อง อันน่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการกระตุ้นให้การวิจารณ์เป็นกิจสาธารณะ อย่างไรก็ตาม พื้นที่ของสื่อสาธารณะที่มีอยู่ไม่มาก เป็นข้อจำกัดที่ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ข้อนี้ได้ยาก

สรุปได้ว่า โครงการวิจัยฯ ภาคสองสามารถดำเนินการตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และได้รับผลตามที่คาดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลที่เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ การสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์กวีนิพนธ์ เรื่องสั้น และนวนิยาย รวม 3 เล่ม การสร้างเครือข่ายผู้สร้างงานวิจารณ์ นักวิชาการและผู้สนใจ ที่รวมกันเป็นประชาคมการวิจารณ์ การได้รับข้อมูล บทวิเคราะห์ และข้อสรุปเรื่อง การรับการวิจารณ์วรรณกรรมในสังคมไทยร่วมสมัย อันจะเกิดประโยชน์ต่อการสร้างงานวิจารณ์ที่ตรงต่อสภาพความเป็นจริงในสังคมไทย นอกจากนี้ คาดได้ว่ากิจกรรมต่างๆ ของสาขาวรรณศิลป์ในโครงการวิจัย ภาคสองได้กระตุ้นสำนึกในคุณค่าของการวิจารณ์ และเปิดเวทีวิจารณ์สาธารณะแก่ผู้สนใจทั่วไป พลังทางปัญญาจากการวิจารณ์จึงทำให้สร้างความแข็งแกร่งแก่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ได้เป็นอย่างดี

จากการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ทั้ง 4 ข้อดังกล่าวข้างต้น สาขาวรรณศิลป์ อาจกล่าวสรุปผลของการวิจัยได้ดังนี้

1. ได้สร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์ จำนวน 3 เล่ม อันเป็นผลงานจากการทำงานร่วมกันของนักวิจารณ์และนักวิจัย ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดความเห็นอย่างมีวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ และได้มีการวิเคราะห์ภาพรวมโดยบรรณาธิการ นอกจากนี้บางเล่มได้ผ่านกระบวนการวิพากษ์วิจารณ์โดยประชาคมผู้สนใจการวิจารณ์ในรูปของการสัมมนาเชิงปฏิบัติการแล้วด้วย

2. ผลของการวิจัยการรับสนับสนุนสมมุติฐานของการวิจัยในโครงการ ภาคแรก ว่า สรรนิพนธ์คัดสรรมีพลังทางปัญญา แต่ในขณะเดียวกันผลวิจัยการรับเป็นข้อมูลที่ยืนยันว่าศักยภาพและคุณภาพของผู้รับมีความแตกต่างกัน ดังนั้น พลังปัญญาที่อยู่ในตัวบทวิจารณ์จะมีผลกระทบต่อผู้รับในระดับที่แตกต่างกันไปด้วย การเลือกใช้สรรนิพนธ์ให้เหมาะแก่ผู้รับจึงจะสามารถดึงศักยภาพ

ของพลังปัญญาจากทั้งสองฝ่ายออกมาได้อย่างแท้จริง ผลการวิจัยการรับยังชี้ว่าหากจะศึกษาวิจัยเรื่องการวิจารณ์ต่อไป ทิศทางของการวิจัยน่าจะมุ่งเน้นไปที่การสร้างและพัฒนาผู้รับการวิจารณ์

3. การพัฒนาความสามารถในการวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์สามารถดำเนินงานทั้งการวิจารณ์แบบมุขปาฐะและการวิจารณ์แบบลายลักษณ์ไปพร้อมกัน และต่างเสริมรับซึ่งกันและกัน สาขาวรรณศิลป์พบว่าวิจารณ์เป็นทักษะของการคิดและการเขียนซึ่งพัฒนาได้ หากสร้างโอกาสบรรยากาศ และเปิดพื้นที่สำหรับการวิจารณ์

4. แม้จะมีการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ที่จะสร้างการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะในหลายลักษณะ แต่ได้ผลในระดับประชาคมผู้สนใจการวิจารณ์กลุ่มหนึ่ง การประเมินผลในระดับที่เป็นกิจสาธารณะอาจไม่ชัดเจนนัก เพราะการปลูกสำนึกเรื่องมโนทัศน์แห่งการวิจารณ์วรรณกรรมแก่มหาชนในสังคมทุกระดับเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยปัจจัยหลายด้าน เพื่อจัดอุปสรรคต่างๆ เช่น วัฒนธรรมการอ่านอ่อนแอ การขาดการฝึกทักษะการคิดและการเขียน การถูกรวบงำด้วยกระบวนการสร้างมูลค่าลวงแก่วรรณกรรม เช่น เขียนโดยคนมีชื่อเสียง ได้รับรางวัลระดับชาติ เป็นหนังสือที่มียอดขายสูง หรือเป็นวรรณกรรมที่นำไปทำเป็นละครหรือภาพยนตร์ เป็นต้น ดังนั้น อาจเป็นว่า เราต้องยอมรับว่าการวิจารณ์ที่ปราศจากอคติและผลประโยชน์เคลือบแฝง ก็เป็น การกระทำอันเป็น “กิจสาธารณะ” แล้ว และการสร้าง “ประชาคมการวิจารณ์” เล็ก ๆ แต่เข้มแข็ง แม้จะขยายผลช้า แต่เชื่อได้ว่าจะสามารถเจริญงอกงามเป็นพลังปัญญาของสังคมต่อไป

2. กิจกรรมของสาขาวรรณศิลป์

2.1 กิจกรรมร่วม 4 สาขา

- 2.1.1 การสัมมนา*นัยทางการศึกษา* ในวันที่ 17 สิงหาคม 2545 ณ ห้องประชุม คณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ
- 2.1.2 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง *การสร้างตำราการวิจารณ์* ในการประชุมประจำปีครั้งที่ 1 วันที่ 14 - 15 มิถุนายน 2546 ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
- 2.1.3 การแสดงศิลปะ 3 สาขา เรื่อง *ศิลปะส่องทางให้แก่กัน : จากป่าช้าไปสู่ป่าคอนกรีต* ในการประชุมใหญ่ประจำปีครั้งที่ 2 วันที่ 12 - 13 มิถุนายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และคณะดุริยางคศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ดลิ่งชัน กรุงเทพฯ
- 2.1.4 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ *การวิจารณ์สัญจร* ครั้งที่ 1 เรื่อง “พลังการวิจารณ์ : กรณีศึกษาจากวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดงและ

สังคีตศิลป์” วันที่ 18 – 19 มีนาคม 2547 ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ
จังหวัดสงขลา

2.1.5 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ **การวิจารณ์สัจจ** ครั้งที่ 2 ที่มหาวิทยาลัย
ราชภัฏอุดรธานี วันที่ 26 - 27 มิถุนายน 2547

2.1.6 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ **การวิจารณ์สัจจ** ครั้งที่ 3 ที่มหาวิทยาลัย
แม่ฟ้าหลวง เชียงราย วันที่ 21 - 22 สิงหาคม 2547

2.1.7 การประชุมใหญ่ประจำปี ที่ 3 วันที่ 11 - 12 มิถุนายน 2548 ณ ศูนย์
มานุษยวิทยาสิรินธร ดลิ่งชัน กรุงเทพฯ

2.2 กิจกรรมร่วมกับสาขาทัศนศิลป์

2.2.1 การเสวนาเรื่อง **การประสานสัมพันธ์ระหว่างวรรณศิลป์กับทัศนศิลป์
ในงานของจาง แซ่ตั้ง** วันเสาร์ที่ 21 กุมภาพันธ์ 2547 เวลา 14.00 -
17.00 น. ณ พิพิธภัณฑ์จาง แซ่ตั้ง

2.2.2 การเสวนาเรื่อง **วรรณศิลป์เรื่องเล่าในงานทัศนศิลป์** วันเสาร์ที่ 10
กรกฎาคม 2547 ณ ห้อง 407 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

2.3 กิจกรรมเฉพาะสาขา

2.3.1 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง **การวิจารณ์กวีนิพนธ์** ในวันที่ 23 – 24
กุมภาพันธ์ 2546 ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

2.3.2 การเสวนาเรื่อง **การวิจารณ์เรื่องสั้น** รวม 4 ครั้ง ณ ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร

2.3.3 การเสวนาเรื่อง **การวิจารณ์นวนิยาย** รวม 10 ครั้ง ณ ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร

2.3.4 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ **การวิจารณ์ข้อวิจารณ์ กรณีศึกษาจาก
มองข้ามบ้านกเขียน : เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์** วันศุกร์ที่ 24
ธันวาคม 2547 เวลา 8.00 น. – 16.30 น. ณ ห้องประชุมสถาบันปริตี
พนมยงค์ สุขุมวิท 55 กรุงเทพฯ

3. ความเชื่อมโยงระหว่างโครงการภาคแรกกับโครงการภาคสอง

เนื่องจากโครงการวิจัย ภาคสอง เชื่อมโยงกับโครงการวิจัยก่อนหน้านี้สองโครงการ จึงขอ
กล่าวถึงเป็นลำดับดังนี้

3.1 การเชื่อมโยงกับโครงการวิจัย กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย

โครงการวิจัยฯ ได้เชิญคณะนักวิจัยในโครงการกวีนิพนธ์ฯ ให้เขียนบทความวิชาการเพื่อวิเคราะห์งานกวีนิพนธ์ของไทย อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส และเยอรมัน โดยมีหัวหน้าโครงการเป็นผู้เขียนบทนำเรื่อง “กวีนิพนธ์ร่วมสมัยในฐานะทวิวัฒนธรรมข้ามชาติ” ผู้เขียนบทความแต่ละคนได้ชี้ให้เห็นลักษณะเด่นเฉพาะของกวีนิพนธ์แต่ละชาติ พลังทางปัญญาของกวีนิพนธ์ พร้อมทั้งให้แนวทางในการศึกษาและการวิจารณ์กวีนิพนธ์แต่ละชาติตามความเชี่ยวชาญในสาขาของตน โดยมีตัวอย่างประกอบอย่างพิสดาร

หลังจากนำบทความเหล่านั้นมาพิมพ์รวมเล่มเป็นหนังสือชื่อ *กวีนิพนธ์นานาชาติ : การศึกษาเชิงวิจารณ์* แล้ว สาขาวรรณศิลป์ได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ ในวันที่ 23 - 24 กุมภาพันธ์ 2546 เพื่อเปิดเวทีสาธารณะสำหรับนักวิชาการ นักวิจารณ์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป ได้ร่วมแสดงความคิดเห็น และแสดงทัศนะวิจารณ์ต่อบทกวีนิพนธ์ที่เลือกมาใช้เป็นงานต้นแบบสำหรับการวิจารณ์ การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งนี้เป็นการเผยแพร่แนวทางการศึกษาและการวิจารณ์กวีนิพนธ์ ซึ่งนับว่าเป็นวรรณศิลป์ชั้นสูง และมีใช่เพียงการสร้างองค์ความรู้ในเรื่องการวิจารณ์กวีนิพนธ์แต่ละชาติเท่านั้น หากยังเป็นการศึกษา กวีศาสตร์ข้ามชาติ ด้วย

สืบเนื่องจากการสร้างหนังสือและการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับกวีนิพนธ์นานาชาติครั้งนี้ ทำให้เกิดโครงการ *กวีนิพนธ์ข้ามวัฒนธรรม* อันเป็นส่วนหนึ่งของการประชุมชุด cross-cultural studies ขึ้น โดยมีผู้จัดสรรกวีนิพนธ์นานาชาติที่มีทวิวัฒนธรรมต่อกันในประเด็นต่างๆ อันแสดงพลังทางปัญญาที่มีต่อสังคมร่วมสมัย ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นศักยภาพของกวีนิพนธ์ไทยเป็นสำคัญว่ามีได้ย้อยลงไปกว่ากวีนิพนธ์ชาติอื่นแต่อย่างใด โครงการนี้เป็นโครงการสืบเนื่องที่จะดำเนินการให้แล้วเสร็จหลังโครงการวิจัย ภาคสอง

เมื่อเทียบกับวรรณกรรมสาขาอื่นๆ ได้แก่ นวนิยายและเรื่องสั้น กวีนิพนธ์อยู่ในสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง¹ เพราะแม้จะมีผู้สร้างสรรค์กวีนิพนธ์อย่างต่อเนื่อง และนิตยสารต่างๆ ให้การสนับสนุนในการตีพิมพ์ แต่บทกวีนิพนธ์ส่วนใหญ่ขาดความเข้มข้นทางความคิดและอ่อนพลังทางวรรณศิลป์ แต่ที่สำคัญคือผู้อ่านลดน้อยลงมาก นอกจากนี้ยังมีช่องว่างระหว่างกวีนิพนธ์กับผู้อ่านที่เป็นเด็กรุ่นใหม่ ซึ่งเข้าไม่ถึงภาษาวรรณศิลป์ อันส่งผลให้ไม่สนใจอ่านกวีนิพนธ์มากขึ้นอีก กวีนิพนธ์จึงแทบจะไร้บทบาทในสังคม ปรัชญาการณที่เกิดขึ้นเช่นนี้ทำให้มีการจัดอภิปรายในประเด็น

¹ อ่านเพิ่มเติมจาก “ปัจฉิมบท : กวีนิพนธ์ไทยอาการไจะดี” ในบทความของ เจตนา นาควัชระ (ธีระ นุชเปี่ยม ผู้แปล), “กวีนิพนธ์ร่วมสมัยในฐานะทวิวัฒนธรรมข้ามชาติ”, *กวีนิพนธ์นานาชาติ : การศึกษาเชิงวิจารณ์*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คมบาง, 2546, หน้า 50 - 54.

“กวีนิพนธ์ตายแล้ว?” อยู่เนืองๆ โดยหวังจะกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่หันกลับมาสนใจ กวีนิพนธ์และพยายามหาจุดอ่อนในวงกวีนิพนธ์ไทย นอกจากนี้กวีไทยชาติ ประสพการณ์ในการอ่านกวีนิพนธ์นานาชาติ เพราะมีการเผยแพร่งานแปลกวีนิพนธ์ ต่างชาติไม่มากและอยู่ในวงแคบ ดังนั้น ในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ การวิจารณ์เป็น หนทางที่ดีที่สุดในการชี้แนะให้เห็นคุณค่าของกวีนิพนธ์ทั้งกวีนิพนธ์ไทยและกวีนิพนธ์ ต่างชาติ เพราะการวิจารณ์สามารถเชื่อมต่อประสบการณ์ระหว่างกวีกับผู้อ่านให้เกิด ประสบการณ์ร่วมได้ กิจกรรมเกี่ยวกับการวิจารณ์กวีนิพนธ์จึงเป็นกิจกรรมที่จะมีการ สานต่อเพื่อให้บรรลุเป้าหมายคือการสร้างพลังทางปัญญาแก่สังคมร่วมสมัยต่อไป

3.2 การเชื่อมโยงกับโครงการวิจัย การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย ภาคแรก

ความเชื่อมโยงระหว่างโครงการวิจัย ภาคแรก และภาคสอง ที่เห็นได้ชัดเจนมี 2 ลักษณะคือ

3.2.1 การนำสรณิพนธ์ไปใช้ในโครงการวิจารณ์สัญจร ในมหาวิทยาลัยส่วน ภูมิภาค 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยทักษิณ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรราช ธานี และมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง แม้ว่าหนังสือ **พลังทางปัญญา : วรรณศิลป์** อันเป็นหนังสือรวมสรณิพนธ์บทวิจารณ์ 50 บทพร้อมบท วิเคราะห์ของผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์จะออกเผยแพร่สู่สาธารณะล่าช้า แต่ สาขาวรรณศิลป์ก็ได้เลือกสรณิพนธ์บางบทไปใช้เป็นงานต้นแบบในการ ประชุมกลุ่มย่อย อาทิ บทวิจารณ์นวนิยายเรื่อง *ลูกอีสาน* โดย นพพร ประชากุล บทวิจารณ์เรื่อง *อันเป็นเรื่องสั้น* โดย อัญชัน บทวิจารณ์กวี นิพนธ์ *มือนั้นสีขาว* โดย ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ บทวิจารณ์ *ความน่าจะเป็น : เรื่องเล่า เรื่องเล่น เรื่องไม่เป็นเรื่อง* โดย พิเชฐ แสงทอง การนำ สรณิพนธ์ไปใช้เป็นงานต้นแบบในการประชุมกลุ่มย่อยจึงเป็นการทดสอบ ศักยภาพของฐานะพลังทางปัญญาของสรณิพนธ์นั้นอีกครั้งหนึ่ง ข้อสรุป ร่วมจากการวิจารณ์สัญจรพบว่า ส่วนใหญ่เห็นพ้องว่าสรณิพนธ์ที่คัดสรรมี พลังทางปัญญาต่อผู้รับและต่อสังคม แต่มีความยาก สรณิพนธ์มี ประโยชน์อย่างยิ่งต่อวงการศึกษา แต่บางบทเหมาะสำหรับระดับปริญญา โทขึ้นไป อย่างไรก็ตาม จากการวิจารณ์สัญจร ยังทำให้พบว่าปัญหาการ ไม่เข้าใจสรณิพนธ์เกิดจากปัจจัยอื่นๆ อีก ได้แก่ ไม่เคยอ่านวรรณกรรม ที่ได้รับการวิจารณ์ สลีลาภาษาของผู้วิจารณ์ยากเกินไป ไม่เข้าใจทฤษฎี

วรรณกรรมที่ผู้วิจารณ์กล่าวถึง ส่วนนักศึกษาไม่คุ้นชินกับการอ่านความเรียงทางวิชาการขนาดยาว เป็นต้น

3.2.2 การนำสรณิพนธ์ไปใช้วิจัยผู้รับการวิจารณ์ ซึ่งนับว่าเป็นการตรวจสอบพลังทางปัญญาของสรณิพนธ์คัดสรรอีกครั้งหนึ่ง ดังจะอ่านรายละเอียดได้ในข้อ 4

การดำเนินงานของโครงการวิจัย ภาคสอง แม้จะต่อเนื่องจากภาคแรก แต่ก็มียุทธศาสตร์ที่แตกต่างกันออกไป ดังจะตั้งข้อสังเกตในเชิงเปรียบเทียบ ดังนี้

1. โครงการวิจัย ภาคแรก มุ่งคัดสรรบทวิจารณ์ที่เห็นว่ามีพลังทางปัญญาตามนิยามของโครงการเพื่อจัดทำสรณิพนธ์ จึงเป็นการทำงานเฉพาะในกลุ่มนักวิจัย ซึ่งเข้าใจจุดประสงค์ของโครงการวิจัยร่วมกัน ส่วนโครงการวิจัย ภาคสอง เน้นให้การวิจารณ์เป็นกิจสาธารณะ อันเชื่อมโยงไปสู่การให้การศึกษาแก่ประชาชน ดังนั้น โครงการภาคสองจึงเน้นการจัดกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งสัมมนา เสวนา และประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อเปิดกว้างแก่ผู้สนใจทั่วไป ซึ่งต่างสาขา ต่างวุฒิ ต่างประสบการณ์ เข้าร่วมกิจกรรม ทำให้มีการตรวจสอบสรณิพนธ์ในลักษณะประชาพิจารณ์ส่วนหนึ่ง และเป็นการกระตุ้นวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์อีกส่วนหนึ่ง การตรวจสอบดังกล่าวจัดทำในรูปของการประชุมเชิงปฏิบัติการหลายครั้ง ได้แก่ การวิจารณ์สัญจรในมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค 3 แห่ง และการวิจารณ์ออนไลน์วิจารณ์ กรณีศึกษาจากมองข้ามบ้านนักเขียน : เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์
2. โครงการวิจัย ภาคแรก เน้นการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์เพราะต้องการจัดทำสรณิพนธ์ส่วนโครงการวิจัย ภาคสอง มุ่งการพัฒนาความสามารถในการแสดงทัศนะวิจารณ์แก่ผู้สนใจทั่วไปและพยายามสร้างการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ ดังนั้น ทิศทางใหม่ของโครงการวิจัย ภาคสอง จึงตอกย้ำว่ายังจำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่บทบาทของการวิจารณ์แบบมุขปาฐะในสังคมไทย เพราะช่องทางของการเผยแพร่บทวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ยังอยู่ในวงจำกัดมาก
3. ในโครงการวิจัย ภาคแรก องค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจารณ์มาจากการวิเคราะห์บทวิจารณ์ การศึกษาบริบททางสังคม และการศึกษาพัฒนาการของวงวรรณกรรมไทย ในขณะที่ในโครงการวิจัย ภาคสอง ผู้วิจัยได้เรียนรู้จากประสบการณ์และบริบทที่กระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์

โดยตรง ซึ่งจะผันแปรไปตามกลุ่มประชาคมผู้วิจารณ์ งานต้นแบบ และบทวิจารณ์ที่นำมาเป็นกรณีศึกษา ผู้วิจัยต้องสกัดความรู้มาจากวงเสวนา สัมมนา และประชุมเชิงปฏิบัติการ อันเป็นกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นในระหว่างดำเนินงานโครงการวิจัย ดังจะเห็นได้จากการวิจารณ์สัญจร ครั้งที่ 2 ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ผู้เข้าร่วมประชุมมีความเห็นเกี่ยวกับการใช้ทฤษฎีวรรณกรรมแนวโครงสร้างนิยมในการวิจารณ์นวนิยายเรื่องลูกอีสานเป็น 2 แนวทาง ส่วนหนึ่งเห็นว่าทำให้คุณค่าของนวนิยายเรื่องนี้เด่นชัดขึ้น อีกส่วนหนึ่งเห็นว่าทำให้นวนิยายเรื่องลูกอีสานซึ่งอ่านง่ายกลายเป็นงานที่อ่านยากขึ้น ขาดรสชาติความสนุก ดังนั้น ในขณะที่ดูเหมือนวงวรรณกรรมทั่วไปเรียกร้องการวิจารณ์ที่ต้องมีหลักการหรือใช้ทฤษฎีสมัยใหม่เพื่อให้ก้าวหน้าทันวิทยาการของตะวันตก ทศนะวิจารณ์เช่นนี้อาจทำให้ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของการใช้ทฤษฎีอยู่ไม่น้อย เช่นเดียวกับต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมการอ่านของสังคมไทย นอกจากนี้ บทวิจารณ์เดียวกันนี้ยังได้รับการวิจารณ์เรื่องภาษาของผู้วิจารณ์ว่า สำนวนโวหาร และการใช้ศัพท์วิชาการ เป็นอุปสรรคต่อการสื่อสารทำความเข้าใจ เป็นบทวิจารณ์ที่เรียกร้องพื้นฐานความรู้ทางวรรณกรรมจากผู้อ่านอย่างสูง ไม่เหมาะแก่ผู้อ่านทั่วไป และหากไปใช้ในการศึกษาอาจจำเป็นต้องมีเชิงอรรถเพื่อให้เกิดความเข้าใจ แม้คำวิจารณ์เหล่านี้จะไม่ได้ลดทอนศักยภาพของบทวิจารณ์ในฐานะเป็นสรรนิพนธ์ที่แสดงพลังทางปัญญา แต่ก็ให้แง่คิดในแนวทางของการนำเสนอสรรนิพนธ์ไปใช้ให้เหมาะแก่ผู้รับต่อไป ความรู้จากสภาพความเป็นจริงของผู้รับการวิจารณ์ซึ่งนำไปเชื่อมโยงกับความรู้เดิมจากการวิเคราะห์บทวิจารณ์โดยผู้วิจัย นับว่าเป็นความรู้ใหม่ที่ทำให้การศึกษาวิจัยการวิเคราะห์รอบด้านขึ้น

4. โครงการวิจัย ภาคแรก เป็นการวิจัยเอกสารเพื่อรวบรวม ศึกษา วิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ ในขณะที่โครงการวิจัย ภาคสอง เป็นลักษณะของการจัดการความรู้ ดังที่ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (ส.ค.ส.) เขียนไว้ในเอกสารเรื่อง การวิจารณ์กับการจัดการความรู้ ว่า “การจัดการความรู้เน้นการสร้างความรู้และใช้ความรู้ที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติ ไม่เน้น “ความรู้ในกู” แต่เน้นความรู้ที่ใช้การได้จริง” นั่นคือ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง สำหรับสาขาวรรณศิลป์ การ

จัดเสวนาเรื่อง การวิจารณ์เรื่องสั้น จำนวน 4 ครั้ง และการจัดเสวนา การวิจารณ์นวนิยาย รวม 10 ครั้ง อาจถือได้ว่าเป็นกระบวนการจัดการ ความรู้ เพราะมีการตั้งโจทย์การวิจารณ์ นั่นคือ การกำหนดเรื่องสั้น และนวนิยายที่จะวิจารณ์ในรอบที่ตั้งไว้หลวมๆ แล้วให้นักวิจารณ์ เลือกเรื่องและแนวทางในการวิจารณ์ตามอัธยาศัย หลังจากส่งบท วิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว จากนั้นจึงมีการแลกเปลี่ยน ความเห็นในลักษณะ “วิจารณ์ซ้อนวิจารณ์” อันเป็นการวิจารณ์แบบมุข ปาฐะอีกครั้งหนึ่ง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันในการประชุมแต่ละ ครั้งเป็นการ “หมุนเกลียวความรู้” ทำให้เกิดการยกระดับความรู้เกี่ยวกับการ วิจารณ์ เป็นการพัฒนา “ต้นทุนความรู้” ที่มีอยู่ในตัวผู้วิจารณ์แต่ละ คน และเป็นการสร้างคลังความรู้โดยองค์รวมด้วย ดังที่หัวหน้า โครงการเคยกล่าวสรุปไว้ในรายงานโครงการวิจัย 6 เดือนที่ 5 ว่า “คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องกระทำการกิจหลัก 2 ประการ คือ ต้องแสวงหา วิเคราะห์ และสังเคราะห์ความรู้และภูมิปัญญา และในขณะเดียวกันก็ ต้องทำหน้าที่เผยแพร่ พัฒนา และสร้างความรู้ต่อเนื่องไปด้วย เรียกว่า เป็นการดำเนินงานให้ครบวงจร”

อนึ่ง เมื่อเทียบกับการจัดกิจกรรมของสาขาอื่น เช่น ทักษะศิลป์และสังคม ศาสตร์ กิจกรรมที่จัดร่วมกับคน “วงนอก” อันได้แก่คนนอกสาขาวรรณศิลป์ มีไม่มากนัก กิจกรรมส่วนใหญ่ของสาขาวรรณศิลป์ค่อนข้างจะเป็นกิจกรรมของ “วง ใน” หมายความว่า มีการปะทะสังสรรค์ทางความคิดระหว่างคนในสาขาวรรณศิลป์ ด้วยกัน ดังเช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการระหว่างนักวิจารณ์ในการสร้างบทวิจารณ์ เรื่องสั้นและนวนิยาย ก็เป็นการทำกิจกรรมระหว่างนักวิจารณ์จำนวน 10 - 12 คน แม้ว่านักวิจารณ์บางคนจะมีพื้นฐานจากสาขาวิชาอื่น เช่น รัฐศาสตร์ สื่อสารมวลชน แต่ทุกคนมีประสบการณ์ในการเสพรับผลงานวรรณศิลป์ข้างสูง ทั้งนี้ จำเป็นจะต้องกล่าวอธิบายไว้ในที่นี้ว่า เมื่อเทียบกับศิลปะสาขาอื่น วรรณคดี วิจารณ์เป็นองค์ประกอบสำคัญของวรรณคดีศึกษา จึงพอจะมองเห็นว่าความ เข้มแข็งและศักยภาพของวรรณคดีวิจารณ์แบบมุขปาฐะมีอยู่บ้างแล้ว ดังนั้น สาขา วรรณศิลป์จึงต้องการเน้นการปรับการวิจารณ์มุขปาฐะให้เป็นลายลักษณ์ โดย ระดมนักวิจารณ์จำนวนหนึ่งมาช่วยกันทำงานอย่างต่อเนื่องในระยะหนึ่ง เพื่อสร้าง หนังสือรวมบทวิจารณ์ที่น่าจะเป็นประโยชน์ในวงการศึกษาและวงวรรณกรรมต่อไป

4. ความเชื่อมโยงกับการวิจัยการรับการวิจารณ์

ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วว่า สาขาวรรณศิลป์ได้คัดเลือกสรณิพนธ์บทวิจารณ์บางบทซึ่งเป็นผลงานวิจัยจากโครงการภาคแรกมาเป็นกรณีศึกษาในการวิจัยการรับการวิจารณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย ภาคสอง สรณิพนธ์บทวิจารณ์ที่คัดเลือกมามีดังนี้

กลุ่มผู้รับในสาขาและนอกสาขา ใช้สรณิพนธ์ 5 บท คือ

1. จดหมายถึงหลาน โดย รัญจวน อินทรกำแหง
2. ศัตรูที่ลึนไหล : แง่มุมหนึ่งของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย โดย เจตนา นาควัชระ
3. อะไรคือการวิจารณ์เชิงสุนทรียศาสตร์ โดย ดวงมน จิตรจำนงค์
4. ปริศนาข้างหลังภาพ ของ ศรีบูรพา โดย ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช
5. สิ้นในน้ำฝน กับการเล่าเรื่องเรื่องเล่า โดย นพพร ประชากุล

กลุ่มนักศึกษา ใช้สรณิพนธ์ 3 บท คือ

1. จดหมายถึงหลาน โดย รัญจวน อินทรกำแหง
2. ขาดิ กอบจิตติ นักทดลองรูปแบบที่ไม่หยุดนิ่ง โดย ดอกไม้ดำ
3. มีอะไรใน “ลูกอีสาน” โดย นพพร ประชากุล

แม้จะมีได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์ในการเลือกบทวิจารณ์ในฐานะตัวแทนของสรณิพนธ์ทั้ง 50 ชิ้นไว้อย่างแน่ชัด แต่ในการเลือกสรณิพนธ์ 7 บทนี้ (มีซ้ำกัน 1 บท) ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์มุ่งให้มีความหลากหลายของบทวิจารณ์ที่น่าจะตอบสนองผู้รับซึ่งมีหลายกลุ่มทั้งคนในสาขา คนนอกสาขา และกลุ่มนิสิตนักศึกษา ดังสามารถอธิบายลักษณะเด่นของสรณิพนธ์ได้ต่อไปนี้

จดหมายถึงหลาน เป็นบทวิจารณ์นวนิยายเรื่อง จัน ดารา ซึ่งมีลักษณะล่อแหลมต่อศีลธรรมต่อผู้อ่านที่ยังเยาว์วัย บทวิจารณ์จึงมีลักษณะ “พูด” กับผู้รับวัยเยาว์โดยตรง ใช้ภาษาอ่านง่าย และเลือกรูปแบบการวิจารณ์เป็นจดหมายทำให้ไม่เป็นบทความวิชาการ

ศัตรูลึนไหล เป็นบทวิจารณ์ที่มีน้ำหนักทางวิชาการสูง สร้างผลสะท้อนในวงวรรณกรรมเป็นที่ประจักษ์มาแล้ว เป็นผลงานที่ทรงคุณค่าเพราะวรรณกรรมเล่มที่นำมาวิจารณ์เป็นงานสร้างสรรค์ของนักเขียนรุ่นใหม่ที่ยังมีผู้อ่านอยู่เสมอ

อะไรคือการวิจารณ์เชิงสุนทรียศาสตร์ เป็นบทวิจารณ์ในเชิงให้ความรู้เพราะชี้แจงว่าสุนทรียศาสตร์เป็นหลักทฤษฎีทางศิลปะที่มีความหมายกว้างและลึก ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของความไพเราะ ภาษาสวยอย่างที่คุณทั่วไปเข้าใจ

ปริศนาข้างหลังภาพ เป็นบทวิจารณ์ที่แสดงใช้ทฤษฎีวิจารณ์ตีความหมายของตัวบทใหม่แตกต่างที่มีผู้ตีความมาแล้ว ไม่ว่าผู้อ่านจะเห็นด้วยกับความคิดของผู้วิจารณ์หรือไม่ แต่บทวิจารณ์น่าจะช่วยให้ตระหนักว่าวรรณกรรมเรื่องหนึ่งสามารถวิจารณ์ได้หลายแง่มุม

สินในน้ำฝนฯ เป็นบทวิจารณ์ที่ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยม อันเป็นทฤษฎีวิจารณ์ที่นักวิจารณ์รุ่นใหม่นิยมนำมาใช้มากในปัจจุบัน เป็นบทวิจารณ์ที่ผู้วิจารณ์เลือกใช้ทฤษฎีได้สอดคล้องกับตัวบท

ชาติ กอบจิตติฯ เป็นบทวิจารณ์งานเขียนของนักเขียนยอดนิยมของกลุ่มนักศึกษา และผู้วิจารณ์แสดงความคิดเห็นอย่างนักอ่านคนหนึ่ง ไม่เป็นบทความเชิงวิชาการ

ลูกอีสานฯ เป็นบทวิจารณ์งานเขียนซึ่งนำไปใช้เป็นแบบเรียนในระดับมัธยมศึกษา ดังนั้นผู้รับที่เป็นนิสิตศึกษานานาชาติจะคุ้นเคยกับงานต้นแบบเป็นอย่างดี และได้เรียนรู้ลักษณะการวิจารณ์โดยใช้ทฤษฎีเรื่องเล่าแนวแสวงหา

สรุปได้ว่า สรรนิพนธ์ 7 บทที่เลือกมาใช้เป็นงานตัวอย่าง ได้แสดงความหลากหลายด้านรูปแบบบทวิจารณ์ กลวิธีการวิจารณ์ และทัศนะวิจารณ์ อันน่าจะสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์แก่ผู้รับได้

แม้ว่าการวิจัยการรับการวิจารณ์จะกระทำหลังจากมีการคัดเลือกสรรนิพนธ์โดยคณะผู้วิจัยไปแล้วก็ตาม แต่เชื่อว่าผลการวิจัยผู้รับจะได้รับประโยชน์ หากแต่เป็นการยืนยันการวิจัยภาคแรกว่า สรรนิพนธ์บทวิจารณ์ที่คัดเลือกมามีพลังทางปัญญา เพราะกระตุ้นให้เกิดการคิดโต้ คิดตาม คิดแย้ง รวมทั้งสามารถชี้แนวทางความคิดผู้อ่านไปไกลกว่าตัวบท ไปสู่การวิจารณ์ชีวิตและสังคมการเมืองอีกด้วย อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้รับมีความเห็นว่าสรรนิพนธ์คัดสรรเหล่านี้จะมีการเลือกนำไปใช้ให้เหมาะสมกับวุฒิภาวะและประสบการณ์ของผู้รับ เป็นต้นว่า ผู้รับเห็นว่าบทวิจารณ์ชื่อ ศัตรูที่สิ้นใหลฯ ยากทั้งในแง่ประเด็นความคิดและการนำเสนอ เรียกร้องผู้อ่านที่มีต้นทุนความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมไทยร่วมสมัยและบริบททางประวัติศาสตร์วรรณกรรมอย่างสูง ส่วนบทวิจารณ์จดหมายถึงหลาน สื่อสารง่าย ชัดเจน ตรงไปตรงมา แม้แต่นักศึกษาก็คิดว่าเป็นบทวิจารณ์ที่
เ ห ม า ะ แ ก่
ผู้เรียนในระดับมัธยม สำหรับบทวิจารณ์ที่ใช้ทฤษฎีการวิจารณ์แบบตะวันตกเป็นกรอบโครงของการวิจารณ์ อย่างบทวิจารณ์ของนพพร ประชากุล ทั้งสองบท เหมาะแก่ผู้รับที่อยู่ในแวดวงวิชาการโดยตรง ไม่เหมาะแก่ผู้รับที่เป็นสาธารณชนทั่วไป เนื่องจากการใช้ทฤษฎีโดยตรง

นอกจากกลุ่มผู้รับจะให้ข้อคิดเรื่องสรรนิพนธ์แล้ว ยังแสดงความคิดเห็นเรื่องวงการวิจารณ์วรรณกรรมในภาพรวมอีกหลายประการด้วย ในบรรดาความคิดเห็นกว้างขวางหลากหลายเหล่านั้นมีประเด็นน่าสนใจ 2 ประเด็นคือ

1. บทวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์สามารถเป็น “วาทกรรมอิสระ” ได้ เพราะแม้จะไม่ได้อ่านงานต้นแบบมาก่อน แต่ผู้รับสามารถรับสารด้านเนื้อหาจากบทวิจารณ์ได้ ในขณะที่เมื่อเทียบกับผู้รับการวิจารณ์ดนตรี ทัศนศิลป์ และศิลปะการแสดง หากไม่ได้ดูหรือฟังงานต้นแบบด้วยตนเองจะไม่สามารถเกิดจินตภาพได้เลย ดังนั้น กลุ่มผู้รับสาขาวรรณศิลป์หลายคน กล่าวว่าไม่ได้อ่านงานต้นแบบบางเรื่องมาก่อน แต่สามารถติดตามความคิดในบทวิจารณ์ได้ ยกเว้นงานต้นแบบที่มี

ความซับซ้อน อย่างเรื่องสั้นเรื่องสั้นในน้ำฝน ผู้ที่ไม่ได้อ่านมาก่อนจะไม่สามารถเข้าใจบทวิจารณ์ได้เลย

2. กลุ่มผู้รับกล่าวว่าสื่อไม่มีพื้นที่สำหรับบทวิจารณ์วรรณกรรม จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มหาชนไม่สนใจการวิจารณ์วรรณกรรม คำกล่าวนี้ยืนยันข้อสรุปของโครงการวิจัย ภาคหนึ่ง ที่ระบุว่าสื่อเป็นอุปสรรคในการส่งเสริมและเผยแพร่บทวิจารณ์ สถานการณ์ของการวิจารณ์ย่ำแย่ยิ่งขึ้นหลังเสร็จสิ้นการวิจัยภาคแรก จนกระทั่งมีผู้รับบางคนกล่าวว่า “ในอนาคตคงมีแต่การวิจารณ์เฉพาะกิจ” หมายถึงว่ามีการวิจารณ์เฉพาะกรณีพิเศษ เช่น วรรณกรรมได้รับรางวัล เป็นต้น ซึ่งหมายความว่าวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์อ่อนแอลง อันจะส่งผลให้วัฒนธรรมแห่งการอ่านอ่อนแอลงด้วย กลุ่มผู้รับจึงให้คำแนะนำเรื่องการส่งเสริมการวิจารณ์วรรณกรรม โดยในระยะยาวจำเป็นต้องพึ่งพาการสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรมของรัฐ เป็นต้นว่ารัฐจัดสรรเงินทุนเพื่ออุดหนุนการผลิตวารสารการวิจารณ์โดยเฉพาะ เพราะวารสารในลักษณะเช่นนี้แม้จะมีค่าลงทุนไม่สูง แต่ก็ไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้หากับแต่เฉพาะค่าสมาชิก นอกจากนี้รัฐยังต้องช่วยเผยแพร่วารสารการวิจารณ์ในวงกว้าง โดยเฉพาะในวงการศึกษาด้วย ส่วนในระยะสั้น ต้องมีองค์กรร่วมกันบริหารจัดการการวิจารณ์อย่างสม่ำเสมอ เช่น การจัดเสวนากลุ่มย่อยวิจารณ์หนังสือ ซึ่งเป็นการพึ่งพาการวิจารณ์แบบมุขปาฐะที่มีความเข้มแข็งอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังต้องอาศัยสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น โทรศัพท์ เว็บไซต์ ตลอดจนสร้างสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กเพื่อเผยแพร่การวิจารณ์ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดใหญ่ เป็นต้น คำแนะนำเหล่านี้แม้ว่าโครงการวิจัยไม่สามารถจัดการได้ทั้งหมด แต่ก็ยังเป็นข้อเสนอที่น่ารับฟัง

5. บทวิเคราะห์กิจกรรมที่ดำเนินการในภาคสอง

กิจกรรมสาขาวรรณศิลป์แบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กิจกรรมร่วมกับศิลปะ 4 สาขา กิจกรรมร่วมกับสาขาทัศนศิลป์ และกิจกรรมเฉพาะสาขาวรรณศิลป์ ดังรายละเอียดในข้อ 2 เมื่อพิจารณาจากกิจกรรมที่ดำเนินการมาตลอดเวลา 3 ปีเหล่านี้ ผู้วิจัยพบข้อสังเกตดังจะวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

5.1 มุขปาฐะ-ลายลักษณ์

โครงการวิจัย ภาค 1 เน้นการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ ดังผลงานวิจัยหลักคือการรวบรวมสรรนิพนธ์ 50 บท และได้มีการตั้งข้อสังเกตเรื่องความเข้มแข็งของวัฒนธรรมมุขปาฐะในสังคมไทย² โครงการวิจัยภาค 2 จึงมีการใช้จุดเด่นนี้เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมลายลักษณ์ต่อไป ดังนั้น กิจกรรมจำนวนมากของสาขาวรรณศิลป์จึงประสมประสานระหว่าง

² เจตนา นาควัชร, พลังการวิจารณ์ : บทสังเคราะห์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คมบาง, 2546, หน้า 19 - 20.
(ได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)

วิจารณ์แบบมุขปาฐะและลายลักษณ์ ดังจะเห็นได้จากการวิจารณ์เรื่องสั้น และการวิจารณ์นวนิยาย ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จัดประชุมต่อเนื่องกันหลายครั้ง คณะทำงานได้รับมอบหมายให้เขียนบทวิจารณ์ แล้วนำบทวิจารณ์เสนอต่อที่ประชุมด้วยวาจาเพื่ออภิปรายร่วมกัน จากนั้นจึงปรับแก้บทวิจารณ์ก่อนส่งตีพิมพ์เผยแพร่

ผู้วิจัยได้ข้อสังเกตว่า การวิจารณ์แบบมุขปาฐะช่วยเติมเต็มบทวิจารณ์ลายลักษณ์ให้สมบูรณ์ขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดผลดีในการทำงานร่วมกันในลักษณะ “ระดมสมอง” ที่ไม่ทำลายบุคลิกเฉพาะตนของนักวิจารณ์แต่ละคน และยังทำให้เกิดสายสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายที่เข้มแข็งของประชาคมนักวิจารณ์อีกด้วย ดังนั้น กล่าวได้ว่า เวทีเล็กๆ ของการเสวนาเชิงวิจารณ์ที่กระทำอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาพอสมควรเป็นชุมพลทางปัญญาในท่ามกลางความเจียบเหวของวงการวิจารณ์ในสังคมไทย และเป็นกระบวนการในการจัดการความรู้ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

5.2 วัฒนธรรมการอ่าน - วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ - การสร้างนักวิจารณ์ใหม่

การสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์จะต้องอาศัยกิจกรรมต่อเนื่อง และสร้างปัจจัยอื่นๆ เพื่อสนับสนุน ได้แก่ ดำรงซึ่งใจหึงค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ วารสารและนิตยสารที่ดีพิมพ์บทวิจารณ์อย่างสม่ำเสมอ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและการฝึกอบรมการวิจารณ์ที่จัดอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการใช้สื่อเทคโนโลยีอื่นๆ ที่เปิดพื้นที่สำหรับการวิจารณ์วรรณกรรม เช่น เว็บไซต์ แม้ว่าโครงการวิจัยภาค 2 จะไม่สามารถดำเนินงานได้ครบวงจรเพราะข้อจำกัดในด้านระยะเวลาและบุคลากร แต่ได้มีความพยายามอย่างยิ่งในการส่งเสริมการวิจารณ์ซึ่งเห็นผลได้พอสมควร จะเห็นได้ว่าการจัดกิจกรรมทุกครั้ง ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นที่ประชุมกลุ่มเล็ก หรือกลุ่มใหญ่ ได้เปิดโอกาสสำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้แสดงทัศนะวิจารณ์ ซึ่งอาจจะเป็นการเสริมรับหรือโต้แย้ง จึงเป็นการสร้างความคุ้นชินในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นและการโต้แย้งอย่างมีวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยสามารถส่งเสริมเพียงวัฒนธรรมมุขปาฐะ เพราะการสร้างวัฒนธรรมลายลักษณ์ต้องอาศัยพื้นที่สาธารณะในสื่อสิ่งพิมพ์ซึ่งมีอยู่จำกัด

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมการวิจารณ์จะเข้มแข็งไปไม่ได้หากวัฒนธรรมการอ่านอ่อนแอ เมื่อพิจารณาจากภาวะการเติบโตของกิจการพิมพ์หลังฟื้นตัวจากวิกฤติเศรษฐกิจในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา พ.ศ. 2546 และ 2547 พบว่าประเภทของหนังสือมีหลากหลาย และเน้นการผลิตหนังสือที่ตอบสนองผู้อ่านเฉพาะกลุ่มมากขึ้น รวมทั้งการใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อเผยแพร่วรรณกรรมทางอินเทอร์เน็ต ทำให้การอ่านมีปริมาณเพิ่มขึ้นและหลากหลาย กระนั้นก็ตาม เราจำเป็นต้องยอมรับว่าแม้จะมีความเติบโตในการผลิตหนังสือและการขยายตัวในด้านการอ่าน แต่การผลิตหนังสือที่มีคุณภาพทางปัญญาไม่ใช่สัดส่วนใน

ระดับสูง อันส่งผลต่อการอ่านที่มีได้กระตุ้นพลังทางความคิดเท่ากับการแสวงหาข้อมูลข่าวสารและความบันเทิง กล่าวได้ว่า แม้ยังมีผู้นิยมอ่านหนังสืออยู่ แต่มีใช้งานวรรณกรรมในความหมายของศิลปกรรมทางภาษาอันหลอมรวมจินตนาการและความคิดเมื่อภาวะการอ่านเป็นเช่นนี้ จึงเป็นเรื่องยากที่จะหวังให้การวิจารณ์เติบโตและหยั่งรากลึกลงในสังคมไทยในระยะเวลาอันสั้น

นอกจากนี้ กิจกรรมในโครงการภาค 2 ยังสนองตอบจุดมุ่งหมายในการพัฒนานักวิจารณ์และวงการวิจารณ์ การจัดกิจกรรมการวิจารณ์สัญจรไปยังสถาบันการศึกษาในภูมิภาคต่างๆ ก็ดี การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการก็ดี ล้วนแต่เป็นเวทีที่เปิดสำหรับนักวิจารณ์หน้าใหม่ ไม่จำกัดวัย คุณวุฒิ และสาขาวิชา การสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการแสดงทัศนะวิจารณ์ และการเลือกงานต้นแบบและบทวิจารณ์ที่มีพลังกระตุ้นให้เกิดการแสดงความคิดเห็น เป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนการวิจารณ์ ผู้วิจัยพบว่า ผู้อ่านวรรณกรรมไม่ว่าจะเป็นผู้อ่านในวงการโดยตรง เช่น ผู้สอน ผู้เรียน หรือผู้อ่านนอกวงการ เช่น ผู้สอนสาขาวิชาอื่น ล้วนมีความกระตือรือร้นสนใจการวิจารณ์ หากแต่ขาดเวทีในการแสดงออกและขาดความมั่นใจในเรื่ององค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ เมื่อได้รับการกระตุ้นก็พร้อมที่จะแสดงออก และเรียกร้องการเสริมแรงเช่นนี้ในลักษณะสม่ำเสมอ เพื่อพัฒนาตนให้มีศักยภาพในการวิจารณ์ ข้อเรียกร้องนี้เป็นข้อจำกัดที่โครงการวิจัยตอบสนองได้ไม่เต็มที่ จำเป็นต้องพึ่งพาสถาบันการศึกษาหรือองค์กรวรรณกรรมให้รับผิดชอบในพันธกิจนี้ต่อไป

5.3 การตีความใหม่ - วาทกรรมชุดใหม่

การจัดกิจกรรมเรื่องการวิจารณ์เรื่องสั้นและนวนิยาย ซึ่งเป็นการระดมนักวิจารณ์ทั้งที่เป็น “ผู้รักสมัครเล่น” ซึ่งมีพื้นที่ส่วนตัวในสื่อสาธารณะ และนักวิชาการที่เป็นนักวิจารณ์ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนจำนวน 10 - 12 คนเข้าร่วมโครงการอันเป็นกิจกรรมต่อเนื่องนานราว 3 เดือนต่อหนึ่งโครงการ การเลือกเรื่องสั้นและนวนิยายมาเป็นงานต้นแบบในการวิจารณ์มีโครงสร้างเพียงหลวมๆ เช่น ในการวิจารณ์เรื่องสั้น มีการตั้งโจทย์ไว้ว่าให้เลือกเรื่องสั้นที่คละเคล้ากันทั้งงานของนักเขียนอาวุโสและนักเขียนรุ่นใหม่เพื่อสะท้อนพัฒนาการของการเขียนเรื่องสั้นไทยไปด้วย ส่วนในการวิจารณ์นวนิยาย ตั้งโจทย์ไว้ว่าเป็นผลงานของนักเขียนในยุคบุกเบิกของไทยและอาจเลือกผลงานของนักเขียนคนเดียวกันมากกว่า 1 เรื่อง เพื่อให้บทวิจารณ์มีเอกภาพในด้านการแสดงศักยภาพของผู้ประพันธ์ แม้จะมีการตั้งโจทย์ไว้หลวมๆ แต่นักวิจารณ์รับเชิญซึ่งเป็นคณะทำงานเลือกมาวิจารณ์ ก็ไม่อาจเลี่ยงจากการเลือกวิจารณ์ผลงานเด่นที่เคยมีผู้วิจารณ์มาแล้ว ดังนั้น นักวิจารณ์จึงแสดงความสามารถในการเลือกนำเสนอบางอย่างที่ยังไม่เคยมีผู้กล่าวถึงมาก่อนหรือกล่าวถึงอย่างไม่มีนัยสำคัญมาตีความใหม่ ตัวอย่างเด่นชัดในกรณีนี้ คือ บทวิจารณ์

“ท่อนแขนนางรำ โศก (ของ) นาฏกรรมชนชั้นสูง” ของ พิเชฐ แสงทอง ซึ่งเสนอมุมมองต่อเรื่องสั้นที่เป็นนิยายรักสามเส้าเรื่องนี้ว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างนาฏกรรมของชนชั้นสูงและนาฏกรรมของชาวบ้าน โดยอ้างเหตุผลถึงนโยบายด้านวัฒนธรรมในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม บทวิจารณ์ของพิเชฐ แสงทอง นำเสนอในช่วงเวลาใกล้เคียงกับภาพยนตร์เรื่อง โหมโรง ซึ่งตอกย้ำความคิดเรื่องอำนาจทางการเมืองที่พยายามตรึงถอนโคนศิลปะการแสดงและดนตรีแบบไทยเดิม มุมมองใหม่ของพิเชฐ แสงทอง ลดทอนจุดเด่นของการนำเสนอภาพโศกนาฏกรรมความรักอันน่าสยดสยอง หากแต่นำเสนอว่าผู้แต่งแอบแฝง “สาร” ทางการเมืองไว้ในเรื่องสั้นเรื่องอารมณ์เรื่องนี้ แม้การตีความใหม่นี้จะน่าสนใจ แต่ท่าทีน้ำเสียงของผู้วิจารณ์ที่มีลักษณะดังที่ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร บรรณาธิการ ดิงว่า “หักดิบ” มโนทัศน์เดิมกลับกระตุ้นให้นักอ่านและนักวิจารณ์คนอื่นเกิดปฏิกิริยาต่อต้านเสียก่อน³ ที่จะเข้าถึงมโนทัศน์และกระบวนการทางความคิดของผู้วิจารณ์ อย่างไรก็ตามความคิดที่แตกต่างเช่นนี้สร้างความฉีกหักในหมู่ประชาคมไม่น้อย ดังจะเห็นว่าการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การวิจารณ์ข้อวิจารณ์ กรณีศึกษาจากมองข้ามบ้านักเขียน : เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์ มีผู้กระตือรือร้นที่จะวิจารณ์ข้อวิจารณ์บทวิจารณ์ของพิเชฐ แสงทอง ไม่น้อยเลย ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่า มุมมองการตีความใหม่ของนักวิจารณ์คนหนึ่งจะถูกใจนักอ่านหรือนักวิจารณ์คนอื่นหรือไม่ ไม่สำคัญเท่ากับการที่บทวิจารณ์บทหนึ่งกระตุ้นให้ผู้อ่านและนักวิจารณ์คนอื่นครุ่นคิดพินิจค้นหาเหตุผลมาโต้แย้งหรือสนับสนุนอย่างมีวัฒนธรรม ลักษณะเช่นที่กล่าวนี้พิสูจน์ให้เห็นพลังทางปัญญาของการวิจารณ์โดยแท้

ตัวอย่างบทวิจารณ์ที่ตีความใหม่อีกบทหนึ่งคือ “บ้านทรายทอง ความจริงแห่งทราย ความหมายแห่งทอง” ของจรรยาพร ปรปักษ์ประลัย ในขณะที่นักอ่านทั่วไปชื่นชมนวนิยายเรื่องบ้านทรายทอง ผลงานของ ก. สุรางคนางค์ ว่าเป็นต้นแบบของนวนิยายรักโรแมนติกอันซาบซึ้งใจ บ้างก็ว่าเป็นต้นทางของนวนิยายน้ำเน่าที่เป็นวรรณกรรมยอดนิยมของมหาชน (pop culture) จรรยาพรกลับพลิกเหลี่ยมมุมมองของนวนิยายเรื่องนี้มาชี้ให้เห็นว่าเป็นนวนิยายที่วิพากษ์ชนชั้นสูงอย่างแนบเนียนและประณีประนอม “โดยเรียกร้องให้ชนชั้นสูงปรับเปลี่ยนตนเองทั้งวิถีชีวิตและแนวความคิดเสียใหม่ เลิกดูถูกคนกลุ่มอื่นว่าต่ำต้อยกว่าตนเอง หยุดฟังเพื่อ รู้จักใช้เวลาให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม”⁴ ผู้วิจารณ์สร้าง

³ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร (บรรณาธิการ), มองข้ามบ้านักเขียน : เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชมเนต, 2547, หน้า 44.

⁴ จรรยาพร ปรปักษ์ประลัย, “บ้านทรายทอง ความจริงแห่งทราย ความหมายแห่งทอง” ทางสายใหม่แห่งวรรณกรรมไทย : ทัศนะวิจารณ์ต่อนวนิยายยุคแรก, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชมเนต, 2548, หน้า 267.

ความหมายใหม่ให้แก่นวนิยายเรื่องนี้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน ตั้งคำถามให้ชวนคิดจนสามารถโน้มน้าวผู้อ่านให้มองนวนิยายเรื่องนี้ด้วยสายตาอย่างใหม่ได้สำเร็จ การตีความหมายใหม่นี้เป็นการประเมินคุณค่านวนิยายเรื่องนี้ให้สูงค่าขึ้นกว่าเดิม

อย่างไรก็ตาม บทวิจารณ์บางบทที่มีมุมมองใหม่มิใช่การตีความใหม่เสมอไป หากแต่เป็นการใช้แนวคิด ทฤษฎี และวาทกรรมชุดใหม่ในการอธิบายความคิดเห็น⁵ ดังจะเห็นตัวอย่างจากบทวิจารณ์เรื่องสั้น “โลกใบเล็กของซัลมาน” มองจากมุมหลังมาร์กซ์ หลังสมัยใหม่ และอนาธิปไตยใหม่ ของ นฤมิตร สอดสุข ซึ่งผู้วิจารณ์นำเอาทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ประสานกับทฤษฎีทางวรรณกรรมมาใช้ในการวิจารณ์เรื่องสั้นของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ เมื่อเรื่องสั้นเรื่องนี้ตีพิมพ์เผยแพร่และได้รับรางวัลช่อการะเกดในปี 2533 มีผู้วิจารณ์พอสมควรโดยเห็นว่าเป็นวรรณกรรมแนวเพื่อชีวิตที่โดดเด่นในด้านเนื้อหา แนวคิด และกลวิธี ในขณะนั้น กระแสความคิดเรื่องโพสต์โมเดิร์น และกลวิธีเล่าเรื่องแบบเมตาฟิクション⁶ (metafiction) ยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสังคมไทยและวรรณกรรมไทยจึงมีผู้อธิบายเพียงว่าเป็นเรื่องสั้นที่ล้ำยุคกว่าวรรณกรรมเพื่อชีวิตทั่วไป ดังนั้น เมื่อ นฤมิตร สอดสุข นำมาวิจารณ์ใหม่ ได้มีการนำกรอบความคิดทฤษฎีอย่างใหม่มาใช้ ทำให้ต้องนำวาทกรรมชุดใหม่มาใช้อธิบาย จึงขยายมโนทัศน์ของเรื่องสั้นเรื่องนี้จากวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทยไปสู่วรรณกรรมที่แสดงโลกาภิวัตน์ทางปัญญาด้วยแนวคิดและกลวิธีระดับสากล บทวิจารณ์นี้จึงไม่เพียงวิเคราะห์ความหมายและกระบวนการสร้างสรรค์ แต่ประเมินคุณภาพของเรื่องสั้นนี้ไปพร้อมกันว่าเป็นเรื่องสั้นก่อนกาล เพราะอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องสั้นแนวหลังสมัยใหม่ของไทยในยุคแรกๆ ดังนั้น บทบาทอีกส่วนหนึ่งของบทวิจารณ์คือชี้ให้เห็นพัฒนาการของวรรณกรรมและศักยภาพของผู้ประพันธ์กล่าวได้ว่าการจัดกิจกรรม “วิจารณ์เรื่องสั้น” และ “วิจารณ์นวนิยาย” อันเป็นพัฒนาการอ่าน ส่งเสริมการวิจารณ์ และสร้างตำราการวิจารณ์ ประสบผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมและสามารถนำเสนอบทวิจารณ์ในมุมมองใหม่และตีความใหม่อีกหลายบทอันจะเป็นประโยชน์ต่อวงวรรณกรรมสืบไป

⁵ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, เรื่องเดิม, หน้า, 36.

⁶ การเล่าเรื่องที่เรียกว่า metafiction หมายถึงการเล่าเรื่องซ้อนเรื่องเล่า เนื้อหาของเรื่องที่เล่าที่แท้ก็คือกระบวนการของการแต่งเรื่องเรื่องนั่นเอง หรืออาจเปรียบเทียบกับภาพยนตร์ได้ว่า เป็นการแสดง “เบื้องหลังการถ่ายทำ” โดยปกติแล้ว เรื่องเล่าบันเทิงคดีมักจะพยายามทำให้ผู้อ่านเชื่อว่าเรื่องที่เล่านั้นเกิดขึ้นจริง ๆ แต่เรื่องเล่าในลักษณะเมตาฟิクションจะพยายามทำให้ผู้อ่านตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่ากำลังอ่านเรื่องที่ผู้แต่ง “ผูก” ขึ้น หากใช้เรื่องจริงไม่ จุดเด่นของเรื่องเล่าที่ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบนี้คือ กระตุ้นให้ผู้อ่านสำนึกในพลังอำนาจของความจริงและความลวง

5.4 มิตินานาชาติ

เมื่อเทียบกับการวิจัยศิลปะสาขาอื่นในโครงการเดียวกัน สาขาวรรณศิลป์น่าจะอ่อนด้อยในด้านการศึกษาวิจัยในมิตินานาชาติ เพราะมุ่งไปที่การวิเคราะห์สืบค้นปรากฏการณ์ทางวรรณศิลป์ในประเทศ อย่างไรก็ตาม สาขาวรรณศิลป์ได้มีโอกาสดำเนินการร่วมกับคณะผู้วิจัยในโครงการวิจัย “กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาร่วมสมัย” ในโครงการย่อย ชื่อว่า “กวีนิพนธ์ข้ามชาติ” ซึ่งมุ่งศึกษาวิจัยประเด็นการทวิวัจนข้ามชาติ ระหว่างกวีนิพนธ์ไทยกับกวีนิพนธ์ตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และเยอรมัน โครงการนี้ได้มีการจัดประชุมไปแล้วหลายครั้ง และมีเป้าหมายในการเลือกเฟ้นกวีนิพนธ์ของไทยและนานาชาติดังกล่าวข้างต้นที่มีการทวิวัจนในประเด็นต่างๆ ที่กำหนดขึ้นมาเพื่อจัดทำเป็นสรณิพนธ์รวมเล่ม โดยมีบทแปลและบทวิเคราะห์เพื่อสร้างความกระจ่างแก่ผู้อ่าน เนื่องจากโครงการนี้ได้เร่งรัดให้จัดพิมพ์ผลงานแล้วเสร็จภายในมิถุนายน 2548 แต่จะเป็นโครงการต่อเนื่องหลังเสร็จสิ้นโครงการวิจัยภาค 2 ดังนั้นในขณะนี้จึงยังไม่มีผลงานเป็นรูปธรรม นอกจากบทกวีที่คณะทำงานต่างคัดสรรมาแลกเปลี่ยนกันอ่านไปก่อน

5.5 บทบาทของสื่อ

แม้ว่าโครงการวิจัยภาค 2 จะไม่ได้มุ่งศึกษาบทบาทของสื่อโดยตรงเหมือนโครงการภาคแรกที่เน้นการรวบรวมสรณิพนธ์ที่ดีพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ แต่ผู้วิจัยก็มีข้อสังเกตว่าสื่อมีบทบาทในการส่งเสริมการวิจารณ์น้อยลงกว่าเดิมมาก แทบจะไม่มีพื้นที่ของบทความวิจารณ์ในนิตยสารหรือวารสารเล่มใด จนกล่าวได้ว่าหากโครงการภาค 2 มุ่งจัดทำสรณิพนธ์อีกครั้ง คงไม่สามารถรวบรวมบทวิจารณ์ได้ เนื่องจากมีปริมาณน้อยมาก สื่อสิ่งพิมพ์ที่เผยแพร่บทวิจารณ์ เท่าที่พบในขณะนี้ก็มีเพียงนิตยสาร สีสัน รายเดือน ซึ่งเป็นนิตยสารของการวิจารณ์ศิลปะทุกแขนง และนิตยสาร *ขวัญเรือน* รายปักษ์ ซึ่งเปิดคอลัมน์วิจารณ์ให้แก่โครงการวิจัย และวารสาร *คนรักหนังสือ* รายเดือน จัดทำโดยสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย โดยได้รับทุนอุดหนุนจากกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็เพิ่งเริ่มวางจำหน่ายเพียง 2 เล่ม (เดือนเมษายนและเดือนพฤษภาคม) ดังนั้น หากหวังจะพึ่งสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อส่งเสริมการเขียนบทวิจารณ์ และสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร คงกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่ยากจะเป็นไปได้ ประกอบกันไปกับสื่อคือการขาดแคลนนักวิจารณ์ นักวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์ส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ จึงมักทำงานต่อเนื่องไประยะแล้ววางมือไปทำงานวิชาการอื่น นอกจากนี้ประเด็นผู้รับการวิจารณ์อาจเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บทวิจารณ์มีน้อยลง เพราะความสนใจในการอ่านวรรณกรรมสร้างสรรค์ลดลง ทำให้มีผู้สนใจอ่านบทวิจารณ์น้อยลงไปด้วย นักวิจารณ์จึงไม่มีแรงจูงใจในการเขียน และสื่อก็เห็นว่าไม่จำเป็นต้องเปิดพื้นที่ให้ วงจรเช่นนี้เป็นอุปสรรคบั่นทอน

ความเติบโตของการวิจารณ์ในสังคมไทย จากการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ดูแลคอลัมน์ของสื่อสิ่งพิมพ์บางฉบับ ทราบว่าการขาดแคลนทั้งผู้เขียนบทวิจารณ์และทั้งผู้อ่านบทวิจารณ์ทำให้สื่อส่วนใหญ่ไม่เปิดคอลัมน์ประจำสำหรับวรรณกรรมวิจารณ์แต่ยินดีรับบทวิจารณ์ที่เห็นว่ามีความน่าสนใจเพื่อตีพิมพ์เป็นครั้งคราว

5.6 พลังทางปัญญา

โครงการวิจัยภาค 2 เน้นเรื่องการพัฒนาการวิจารณ์ไปพร้อมกับการวิจัยเพื่อยืนยันพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ ดังนั้น จึงมีการนำเสนอพันธกิจจากโครงการวิจัยภาคแรกมาใช้เป็นงานตัวอย่างในการจัดกิจกรรมต่างๆ จากการวิจัยผู้รับและการวิจารณ์สัญจรทั้ง 3 ครั้ง มีผลตอบรับที่ยืนยันเรื่องพลังทางปัญญาของบทวิจารณ์คัดสรร โดยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการเลือกนำไปใช้ให้เหมาะสมกับผู้รับ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องคุณค่าและวิวุฒิ เพราะหากไม่สอดคล้องกันก็ทำให้บทวิจารณ์แสดงศักยภาพทางปัญญาให้เกิดประโยชน์ได้ กล่าวคือ แม้บทวิจารณ์จะมีพลังทางปัญญาสูง แต่หากผู้รับขาดวุฒิทางปัญญาก็ไม่สามารถรับสารนั้นได้ นอกจากนี้ การจัดเสวนา สัมมนา และประชุมเชิงปฏิบัติแต่ละครั้ง ทำให้เห็นว่าการวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาแก่สังคม เพราะผู้ร่วมประชุม/สัมมนา/สัมมนามีความเห็นว่าเป็นเวทีสาธารณะที่สามารถแสดงความคิดเห็นของตนและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นได้อย่างมีฉันทาคติ และเกิดความองอาจทางปัญญา

6. การวิจารณ์ในฐานะเป็นกิจสาธารณะและพลังทางปัญญาของสังคม

เป้าหมายหนึ่งของโครงการวิจัย ภาคสอง คือ การสร้าง สนับสนุน และเผยแพร่การวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ เพื่อปลูกสำนึกในพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ในสังคม ดังนั้น สาขาวรรณศิลป์จึงมุ่งมั่นสร้างกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายนี้ ในรูปของการเสวนา สัมมนา และการเผยแพร่บทวิจารณ์ลายลักษณ์อักษรในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ กระนั้นก็ตามก็ต้องยอมรับว่าการปรับการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะไม่อาจเกิดได้ในระยะเวลาอันสั้น และไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยโครงการวิจัยการวิจารณ์เพียงโครงการเดียว การวิจารณ์ในฐานะเป็นกิจสาธารณะเป็นเรื่องของการสั่งสมทางวัฒนธรรมในสังคมที่มีวุฒิภาวะสูง จึงตระหนักในคุณค่าของการวิจารณ์ว่าเป็นพลังทางปัญญาแก่สังคม สาขาวรรณศิลป์ได้สร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์มายาวนาน ดังที่ได้กล่าวถึงประวัติพัฒนาการของการวิจารณ์ไทยไว้ในรายงานโครงการวิจัย ภาคแรก แต่กระนั้นก็ตาม วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์วรรณกรรมมิได้เข้มแข็งนัก หากแต่ผันแปรไปตามการกระแสการอ่านและความเข้มข้นของวรรณกรรม แต่เดิมผู้วิจัยเคยคิดว่าการวิจารณ์ถดถอยลงเพราะมีผู้อ่านหนังสือน้อยลง เนื่องจากมีสื่ออื่นๆ ดึงดูดความสนใจมากกว่า เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต แต่บริษัท ซีอีดูเคชั่น จำกัด (มหาชน) เจ้าของฐานข้อมูลเกี่ยวกับธุรกิจร้านหนังสือ

ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยรายงานว่า ในปี 2547 มีหนังสือออกใหม่สูงกว่า 3 ปีที่ผ่านมา โดยเฉลี่ย 30 ปกต่อวัน หมวดที่มีหนังสือออกใหม่ อันดับ 1 คือ หมวดวรรณกรรม มีจำนวน 2,303 ปก หนังสือแปลออกใหม่ อันดับ 1 ก็เป็นหมวดวรรณกรรมเช่นกัน มีจำนวน 806 ปก หมวดวรรณกรรมยังเป็นหนังสือที่คนไทยอ่านมากที่สุดเป็นอันดับ 2 รองจากหนังสือเด็ก⁷ ข้อมูลนี้แสดงว่าในปี 2547 ธุรกิจการพิมพ์ฟื้นตัวจากวิกฤตเศรษฐกิจ มีการผลิตหนังสือมากขึ้น อันน่าจะแสดงว่ามีแนวโน้มของการอ่านเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาหนังสือในหมวดวรรณกรรม พบว่ามีทั้งหนังสือที่เป็นวรรณกรรมสร้างสรรค์และ “ขยะวรรณกรรม” รวมทั้งหนังสือขายดี 10 อันดับแรกมักจะเป็นหนังสือประเภทอิงอารมณ์มากกว่าประเภทปัญญา ผู้วิจัยไม่ได้หมายความว่าหนังสือประเภทอิงอารมณ์จะไร้คุณค่าเสียโดยสิ้นเชิง เพราะในกรอบของศิลปะการประพันธ์อารมณ์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการประพันธ์ปัญญา แต่ในที่นี้ผู้วิจัยต้องการจะแยกประเภทให้เห็นว่าหนังสือประเภทอิงอารมณ์มักจะไม่เน้นความรู้และความคิดเท่ากับความบันเทิงเรขารมณ์ หนังสือประเภทนี้จึงไม่กระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์มากนัก และนักวิจารณ์ก็ไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่ในฐานะ “ตัวกลาง” ที่จะสื่อสารความหมายระหว่างวรรณกรรมกับผู้อ่านอีกด้วย ดังนั้น เป็นไปได้ว่าหนังสือและการอ่านที่ไม่กระตุ้นความคิดจะนำไปสู่การลดน้อยถอยลงของการวิจารณ์ เพราะแม้จะมีการผลิตหนังสือจำนวนมาก และมีการอ่านอย่างกว้างขวาง แต่เมื่อพิจารณาข้อมูลในด้านการวิจารณ์ กลับพบว่ามียุทธวิจารณ์น้อยมาก แม้กระทั่งวรรณกรรมได้รับรางวัลซีไรต์ประจำปี 2547 (รวมบทกวีนิพนธ์เรื่อง *แม่น้ำรำลึก* โดย เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์) แทบจะไม่มีบทวิจารณ์เลย เช่นนี้แล้วแสดงให้เห็นว่า การวิจารณ์ไม่ได้สัมพันธ์กับปริมาณของการอ่านโดยตรง หากแต่สัมพันธ์กับคุณภาพของการอ่านและคุณภาพของวรรณกรรม หากผู้อ่านเรียกร้องงานเขียนที่อ่านง่าย ไม่เปลืองเวลาและเปลืองความคิด หากนักเขียนสนองตอบความต้องการของผู้อ่านดังกล่าว การวิจารณ์ก็ไม่มีบทบาทความสำคัญอันใด และในขณะเดียวกันวรรณกรรมที่มีพลังเข้มข้น มีความซับซ้อนทางวรรณศิลป์ซึ่งต้องการนักอ่านที่เอาใจจริงเอาจ้ง และสนุกกับการประลองความคิดด้วย “กิจกรรมทางปัญญา” ก็ย่อมมีกลุ่มผู้อ่านในจำนวนจำกัดมากขึ้น บทวิจารณ์จึงมีปริมาณน้อยเช่นกัน ดังนั้น การมุ่งหวังที่จะทำการวิจารณ์วรรณกรรมให้เป็นกิจสาธารณะจึงเป็นไปได้ยาก บางครั้งการวิจารณ์อาจจำต้องแอบแฝงอยู่กับการตลาด เช่น การวิจารณ์หนังสือในงานเปิดตัวหนังสือออกใหม่ เป็นต้น กิจกรรมของโครงการวิจัยอาจเป็นเพียงการ “ซ่อมเสริม” เพื่อกระตุ้นให้องค์กรอื่นๆ สร้างกิจกรรมการวิจารณ์ในลักษณะเวทีเปิดอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า นักวิจารณ์อาจจะต้องปรับบทบาทจากการวิจารณ์วรรณกรรมเล่มใดเล่มหนึ่งโดยตรงไปสู่การมองภาพรวมของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย ในลักษณะของการเป็นกระจกส่องสะท้อนให้

⁷ นายหนังสือ, “ทงง โซติสรยุทธ์ เผย...ที่สุดในธุรกิจหนังสือ 2547” จุดประกายวรรณกรรม (กรุงเทพธุรกิจ) ปีที่ 18 ฉบับที่ 6002 วันอาทิตย์ที่ 27 กุมภาพันธ์ 2548, หน้า 12.

เห็นจุดอ่อนจุดแข็ง และชี้ทางสำหรับการสร้างสรรค์วรรณกรรมประเภท “อ่านจริง” และในขณะเดียวกันเป็นการสร้างเสริมความแข็งแกร่งของการอ่านวรรณกรรมด้วย ดังเช่นบทวิจารณ์เรื่อง *ศัตรูที่ลึนไหล...แง่มุมหนึ่งของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย* โดย เจตนา นาควัชระ สร้างความตื่นตัวนักคิดในวรรณกรรมมาแล้ว

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พื้นที่สำหรับบทวิจารณ์วรรณกรรมลดน้อยลงไปมาก มีนิตยสารเพียงไม่กี่ฉบับที่ให้พื้นที่แก่คอลัมน์วรรณกรรมวิจารณ์อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ในระหว่างการทำวิจัย คณะผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ และเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยซึ่งแม้จะช่วยงานด้านการวิจารณ์ศิลปะสาขาอื่น แต่ก็ยังเป็นนักอ่านตัวยงและเป็นอดีตบรรณาธิการหนังสือ “กล้าทานตะวัน” ได้เขียนบทวิจารณ์เผยแพร่สู่สาธารณะด้วยโดยถือเป็นมาตรการซ่อมเสริมให้สาธารณชนเห็นคุณค่าและบทบาทของงานวิจารณ์ บทวิจารณ์ที่ดีพิมพ์แล้วในนิตยสาร *ขวัญเรือนรายปักษ์* ซึ่งเปิดพื้นที่ให้แก่โครงการวิจัยโดยเฉพาะ และในหนังสือพิมพ์และวารสารอื่น เรียงตามลำดับเวลาการตีพิมพ์ มีดังนี้

- 6.1 รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “นั่นนะสิ ทำไมจึงมีรสกวีแทนความรู้ทัน” *ขวัญเรือน* (ปักษ์หลัง) มกราคม 2546.
- 6.2 อรพินท์ คำสอน. “สวนปริศนา (The Secret Garden) สวนแห่งความรักที่ถูกกลืนเลย” *ขวัญเรือน* (ปักษ์แรก กุมภาพันธ์ 2546), หน้า 314 – 316.
- 6.3 กล้า เเชิญไทย. “7 เล่มสุดท้ายชิงรางวัลซีไรต์” *ขวัญเรือน* ปีที่ 35 ฉบับที่ 760 (ปักษ์หลัง กรกฎาคม 2546), หน้า 234 – 239.
- 6.4 คงกฤษ ไตรรงค์. “โลกียชน : วิมานคนขี้เหล้า ?” *ขวัญเรือน* ปีที่ 35 ฉบับที่ 761 (ปักษ์แรก สิงหาคม 2546), หน้า 342 – 344.
- 6.5 รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “ช่างสำราญ...เรื่องราวของสังคมไทยที่ไม่แห้งแล้งน้ำใจและความเอื้ออาทร” *ขวัญเรือน* ปีที่ 36 ฉบับที่ 764 (ปักษ์หลัง กันยายน 2546), หน้า 342 – 346.
- 6.6 อรพินท์ คำสอน. “ไปไม่ร่วง...สู่ราก : นวนิยายแห่งการแสวงหาการยอมรับของผู้หญิงคนหนึ่ง” *ขวัญเรือน* ปีที่ 35 ฉบับที่ 766 (ปักษ์หลัง ตุลาคม 2546), หน้า 334 – 337.
- 6.7 ----- . “สาวนักช้อปฯ ทะลุขนิยอร์ก เหตุใดจึงเป็นนวนิยายชายดี” *กรุงเทพธุรกิจ* (จุดประกาย) (6 ตุลาคม 2546), หน้า 6.
- 6.8 ----- . “เรียบเรียงและแปลกแยก : เส้นหิ้งของแกะรอยแกะดาว”, *ขวัญเรือน* (ปักษ์หลัง มิถุนายน 2546), หน้า 288 – 290.
- 6.9 Chetana Nagavajara. “An Imaginary Dialogue : A Comparative Look at Contemporary Thai and Western Poetry.” *Manusya*. Vol. 6 No. 1 March 2003, p. 1-10.

- 6.10 อรพินท์ คำสอน. “เมื่อสวรรค์ให้รางวัลผม : อีกหนึ่งบทเรียนชีวิตที่ควรศึกษา”. **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ฉบับที่ 775 (ปักษ์แรก มีนาคม 2547).
- 6.11 ชมัยกร แสงกระจ่าง. “เรื่องเล่าซ้ำซากเกี่ยวกับชีวิตไร้สาระของคนกรุงเทพฯ” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ฉบับที่ 778 (ปักษ์แรก เมษายน 2547), หน้า 334 - 337.
- 6.12 คงกฤษ ไตรยางค์. “ดาวบ้านเกิดของนาย “แพนด้า” ในนวนิยายของปราบดา หยุ่น” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ฉบับที่ 782 ปักษ์แรก (มิ.ย. 2547) หน้า 338-340.
- 6.13 ไพลีน รุ่งรัตน์. (ชมัยกร แสงกระจ่าง) สร้อยสุภาว : กระจกสะท้อนความเปลี่ยนแปลงของสังคม” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ฉบับที่ 785 ปักษ์แรก สิงหาคม 2547.
- 6.14 อรพินท์ คำสอน. “หนึ่งทศวรรษกับการรอคอย : มายาตวัน - มนต์จันทร์และฟ้ากระจ่างดาว บทสรุปนวนิยายชุดไตรภาคของ “กิ่งฉัตร” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ฉบับ 790 (ปักษ์หลัง ตุลาคม 2547), หน้า 346 – 349.
- 6.15 รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “มีอะไรดีในนวนิยายเรื่อง “ผู้ดี” ของ ดอกไม้สด.” **ผู้ดี** ของ ดอกไม้สด ฉบับพิมพ์เนื่องในโอกาส 100 ปีชาตกาล. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2548.
- 6.16 เจตนา นาควัชระ. “ศรีบูรพาจากมุมมองของศตวรรษที่ 21”, **นักเขียน ฉบับพิเศษ** วันที่ 5 พฤษภาคม 2548, กรุงเทพฯ : สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย, 2548.

นอกจากบุคลากรในโครงการวิจัยการวิจารณ์แล้ว ปรากฏว่าคอลัมน์ “ดวงใจวิจารณ์” ที่นิตยสารขวัญเรือนเปิดพื้นที่ให้โครงการวิจัย ในความดูแลของ “สองศรีพี่น้อง” ได้เชิญชวนนักอ่าน นักวิจารณ์คนอื่นให้เข้าร่วมกิจกรรมด้วย จึงมีผู้ส่งบทวิจารณ์มาให้และได้รับการพิจารณาลงพิมพ์มีดังนี้

- 6.17 วิภาพ คัญทัพ. “เวลา-ความหวัง และการแก้ไขจุดอ่อนของมนุษย์ในรวมเรื่องสั้นรางวัล “พานแว่นฟ้า” ชุด คืบเดือนเพ็ญ” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ปักษ์แรก (มกราคม, 2547), หน้า 404 - 407.
- 6.18 ธันวา ตะวัน. ท่องไปใน “แม่น้ำรำลึก” ของ เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 ปักษ์หลัง (กันยายน, 2547), หน้า 352 - 354.
- 6.19 ดอกไม้ดำ. “ความคลุมเครือที่แจ่มชัด ความแจ่มชัดที่คลุมเครือ” **ขวัญเรือน** ปีที่ 36 (ปักษ์หลัง, ธันวาคม, 2547), หน้า 364 - 366.
- 6.20 นัทธนัย ประสานนาม. “คือชีวิต...สานฝันยามสนทยา : คือจิตใจของคนพม่าที่คนไทยควรเรียนรู้” **ขวัญเรือน** ปีที่ 37 (ปักษ์หลัง, กุมภาพันธ์ 2548), หน้า 336 -339.

6.21 ชฎารัตน์ สุนทรธรรม. “บัตรทองคำ”, **ขวัญเรือน** ปีที่ 37 ฉบับที่ 804 (ปกซ์หลัง, พฤษภาคม 2548) หน้า 310 – 314.

6.22 เพื่อนน้ำมิตร “(ผม)เป็นศิลปิน วรรณกรรมกระแสสำนึกของศิลปินสองคนในร่างเดียว **ขวัญเรือน** ปีที่ 37 ฉบับที่ 805 ปกซ์แรก มิถุนายน 2548

6.23 คงกฤษ ไตรยางค์ “บริการรับนวดหน้า ของ ชาดิ กอบจิตติ” **ขวัญเรือน** ปีที่ 37 ฉบับที่ 806 ปกซ์หลัง มิถุนายน 2548

เมื่อพิจารณาบทวิจารณ์เหล่านี้ มีข้อสังเกตหลายประการ ดังนี้

ประการที่ 1 วรรณกรรมแปลจากต่างประเทศรุกเข้ามาในอาณาจักรวรรณกรรมไทยอย่างน่าตกใจ มีใช้เพียงวรรณกรรมจากซีกโลกตะวันตก หากแต่เป็นวรรณกรรมของเพื่อนบ้านทั้งใกล้และไกลของเรานี้เอง ไม่ว่าจะเป็น ญี่ปุ่น จีน อินเดีย พม่า ในแง่มุมหนึ่ง สถานการณ์เช่นนี้อาจส่งสะท้อนความตึงตันของการสร้างสรรค์วรรณกรรมไทยในภาพรวม จึงไม่สู้จะมีวรรณกรรมไทยที่ทำทนายนักวิจารณ์ให้อยากเขียนถึง แต่ในอีกแง่มุมหนึ่ง การเฟื่องฟูของวรรณกรรมแปลเปิดโลกจินตนาการและประสบการณ์แก่นักอ่านโดยปราศจากกำแพงทางภาษาและวัฒนธรรม นักแปลไขกุญแจทางภาษาไว้ชั้นหนึ่ง และนักวิจารณ์ชี้ให้เห็นคุณค่าข้ามเชื้อชาติวัฒนธรรมอีกชั้นหนึ่งเหมือนอย่างเช่นคงกฤษ ไตรยางค์ วิจารณ์เรื่อง *โลกิยชน* ของ จอห์น สไตน์เบ็ค แล้วกล่าวว่า “ปรัชญาซีเมา ในนวนิยายเรื่องนี้จะเป็นภาพล้อของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งผู้คนต่างก็แสวงหาความสำเร็จและความเป็นเลิศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมืองจึงทำให้เรื่องของวิธีการนั้นดูจะไม่สำคัญเท่าผลที่จะได้รับ” หรือบทวิจารณ์เรื่อง *ใบไม้ร่วง..สู่ราก* นวนิยายของนักเขียนจีน โดย อรพินท์ คำสอน ชี้ให้เห็นว่าประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงจีนที่ถูกกดขี่และกดตันด้วยค่านิยมและอคติทั้งจากสังคมจีนและสังคมตะวันตก อาจไม่แตกต่างไปจากชีวิตรันทดของผู้หญิงและผู้ชายในสังคมอีกหลายวัฒนธรรม และคุณสมบัติที่เธอและเขาเหล่านั้นมีเหมือนกันคือความอดทน ความกล้าหาญ ที่จะเผชิญหน้าและต่อสู้กับอุปสรรคเหล่านั้นอย่างไม่ย่อท้อ บทบาทของนักวิจารณ์ในการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าของวรรณกรรมแปลเหล่านี้ คือ ชี้ให้เห็นว่าอันที่จริงโลกใบนี้เล็กนิดเดียว เพราะวรรณกรรมย่อโลกให้เราเห็น ทำให้เราสัมผัสความแตกต่างและความคล้ายคลึงของมนุษยชาติ

ประการที่ 2 ในท่ามกลางผลงานจำนวนมากเป็นร้อยเป็นพันของวรรณกรรมที่นำเสนอสู่ผู้อ่านทุกวัน เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่างานเขียนที่ “แหวกแนว” เรียกร้องให้นักอ่านสนใจ และนักวิจารณ์พบแง่มุมที่จะเขียนถึงความ “แหวกแนว” ที่ว่านี้ไม่ได้หมายถึงเรื่องแปลกพิสดาร แต่เป็นเรื่องที่มี “แนว” แตกต่างไปจากที่เขียนกันอยู่ อาจจะเป็นแนวเรื่อง กลวิธีแต่ง หรือภาษา ในบทวิจารณ์ของสาขาวรรณศิลป์ จึงมีบทวิจารณ์จำนวนหนึ่งนางานเขียนที่มีลักษณะดังกล่าวมานำเสนอ ได้แก่ บทวิจารณ์หนังสือรวมเรื่องสั้น ชื่อ “เรื่องเล่าของคนบันทึกเรื่องเล่าที่นักเล่าเรื่องคนหนึ่งเล่าให้เขาฟัง” ของ ศิริวร แก้วกาญจน์ บทวิจารณ์นวนิยายเรื่อง “แพนด้า” ของ ปราบดา หยุ่น บทวิจารณ์

นวนิยายแปลของญี่ปุ่นเรื่อง “แกะรอยแกะดาว” ของ ฮารูกิ มูราคามิ และบทวิจารณ์นวนิยายแปลของอเมริกัน เรื่อง “ร่างรัก ร่างอาลัย” วรรณกรรมทั้งสี่เรื่องบังเอิญมีแนวคิดคล้ายๆ กัน คือ การเข้าใจตัวเองก่อนจะเข้าใจโลก การเสียสละสังขม และการยับยั้งอย่างมีอารมณ์ขันแบบตลกร้าย และเป็นเรื่องของตัวละครที่มีลักษณะผิดธรรมชาติ ได้แก่ เป็นมนุษย์ต่างดาวที่เกิดผิดดาว เป็นคนพันธุ์ใหม่ไร้สาระ เป็นตัวละครไม่มีชื่อที่ตามหาแกะที่มีปานรูปดาว และเป็นศิลปินสาวที่พยายามสร้างงานศิลปะที่เป็นนามธรรม ข้อสรุปของผู้วิจัยเพียงเท่านี้คงไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมทั้งสี่เรื่อง “แหวกแนว” อย่างไร แต่ในบทวิจารณ์ เราจะมองเห็นบทบาทของนักวิจารณ์ในฐานะตัวกลางที่ช่วยเรียบเรียงเรื่องราวที่เหมือนเป็นชิ้นส่วนเล็กๆ ของภาพต่อ (jigsaw) ให้เกิดเป็นภาพรวม ช่วยถอดรหัสปริศนา ช่วยตีความ รวมทั้งช่วยพินิจ “ความแปลก” ในมุมกลับว่า ความน่าฉงน ความไร้ขอบ ความไร้อารมณ์ ความน่าเบื่อที่ชวนให้ทิ้งวางก่อนอ่านจบ ฯลฯ ส่งผลให้ผู้อ่านฉุกคิดใคร่ครวญ ตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบให้กับตัวเองได้อย่างไร เนื่องจากวรรณกรรมเหล่านี้แสดงพัฒนาการของงานเขียนที่ก้าวไปจากเดิม นักวิจารณ์จึงต้องอาศัยความรู้เชิงทฤษฎีมาช่วยอธิบายให้สอดคล้องกับตัวบท ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแนวคิดหลังสมัยใหม่ การเล่าเรื่องซ้อนเรื่องเล่า (Metafiction) ปรัชญาเอกซิสเทมเซียลลิสม์ ทฤษฎีว่าด้วยความคลุมเครือ เป็นต้น บทวิจารณ์เหล่านี้จึงตอกย้ำความเชื่อเรื่องการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาแก่สังคม

ประการที่ 3 วรรณกรรมที่ได้รับรางวัลอย่างใดอย่างหนึ่งมักเชิญชวนให้เกิดการวิจารณ์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีการ “ผลิต” วรรณกรรมป้อนตลาดอย่างมากมาย จนนักอ่านอาจต้องการเครื่องมือในการคัดกรองวรรณกรรมที่มีจุดเด่นเสียก่อนชั้นหนึ่ง วรรณกรรมที่มีรางวัลเป็นเครื่องประกันจึงทั้งทำให้พิสุจน์ว่าดีจริงหรือไม่ และทั้งทำให้วางใจว่ามี “อะไร” ดีๆ ที่น่าพูดถึง วรรณกรรมรางวัลซีไรต์ รางวัล “พานแว่นฟ้า” (ของรัฐสภาไทย) และรางวัลคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ รวมทั้งวรรณกรรมที่เข้ารอบคัดเลือกรางวัลซีไรต์ จึงเร้าใจนักวิจารณ์ให้นำมาวิเคราะห์ประเมินค่า และบทวิจารณ์ทุกบทก็ชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมเหล่านั้นมีคุณค่าสมแก่รางวัลอย่างไรก็ตาม ใช้นักวิจารณ์มุ่งจะวิจารณ์ผลงานที่ได้รับรางวัลอย่างเดียว ผลงานของศรีบูรพานักคิดนักเขียนปัญญาชนก็ได้รับการตอกย้ำว่าทรงคุณค่าข้ามกาลเวลา เช่นเดียวกับผลงานนวนิยายยอดนิยมชุดไตรภาคของกึ่งฉัตร นักเขียนรุ่นใหม่ ก็ได้รับการวิเคราะห์ให้เห็นว่าเป็นที่นิยมของมหาชนเพราะเหตุใด

ประการที่ 4 เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าบทวิจารณ์เป็นงานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์รูปแบบหนึ่ง ดังนั้น นอกจากประเด็นความคิดอันแหลมคมแล้ว ความสละสลวยของภาษาและสำนวนโวหารที่คมคายนับเป็นเสน่ห์ที่ทำให้ชวนอ่านบทวิจารณ์นั้น ผู้วิจัยไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงผลงานของนักวิจารณ์รุ่นอาวุโสที่ใช้ภาษาโวหารจน “อยู่ตัว” แล้ว แต่อยากจะเน้นพิเศษที่บทวิจารณ์ของนักวิจัยผู้ช่วยในโครงการวิจัยการวิจารณ์ 2 คน คือ อรพินท์ คำสอน และคงกฤษ ไตรรงค์ หากกล่าวถึงภารกิจของโครงการวิจัยในการ “พัฒนานักวิจารณ์” ก็อาจอ้างได้ว่ากิจกรรมการเขียนบทวิจารณ์

ของนักวิจัย เป็นห้องปฏิบัติการที่เปิดโอกาส ให้พื้นที่ ในการฝึกทักษะและสร้างประสบการณ์ในการเขียนบทวิจารณ์บทวิจารณ์ของทั้งสองคนบอกเล่าบรรยากาศว่าการอ่านหนังสือแม้จะเป็นความชอบส่วนตัว แต่กลับเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานในโครงการวิจัยการวิจารณ์อย่างเหมาะสม อรพินท์เกริ่นนำบทวิจารณ์นวนิยาย *แกระรอยแกระดาว* ว่า ด้วยคำพูดสั้นๆ ว่า “แปลกดีนะ” ของเพื่อนร่วมงานที่ให้หนังสือยืมอ่านเป็นแรงจูงใจให้เธอใคร่รู้อ่านหนังสือเล่มนี้จบหรือไม่ ส่วนคงกฤษกล่าวว่าเพื่อนร่วมงานแนะนำให้อ่านนวนิยายแปลของ จอห์น สไตน์เบ็ค เรื่อง *โลกิยชน* ซึ่งเจ้าของอ่านมาแล้วหลายรอบและซื้อหนังสือเล่มนี้หลายครั้งแล้วเพราะผู้ที่ยืมอ่านมักจะไม่คืน การแบ่งปันหนังสือและการแบ่งปันประสบการณ์การอ่านจึงเป็นรากฐานสำคัญที่สนับสนุนการวิจารณ์ การเขียนบทวิจารณ์อย่างต่อเนื่องของอรพินท์ตลอดเวลา 6 ปีของการทำงานโครงการวิจัย ซึ่งให้เห็นพัฒนาการทางความคิดและทักษะเชิงวรรณศิลป์ ส่วนคงกฤษ แม้จะเพิ่งเขียนบทวิจารณ์วรรณกรรมไม่กี่ชิ้น แต่ภูมิหลังจากการเป็นบรรณาธิการนิตยสาร *กล้าทานตะวัน* และประสบการณ์สั่งสมของความเป็นนักอ่านนักคิดเชิงปรัชญาทำให้บทวิจารณ์คมคาย นอกจากนี้ การใช้ลีลาภาษาแบบกำลัง “คุย” กับเพื่อนนักอ่านด้วยกัน ทำให้ลดช่องว่างระหว่างนักวิจารณ์และนักอ่านทั่วไปได้อย่างดี สรุปได้ว่า การเขียนบทวิจารณ์ของนักวิจัยบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาศักยภาพของนักวิจารณ์

7. การสร้างเครือข่ายและประชาคมการวิจารณ์

สาขาวรรณศิลป์ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการสร้างเครือข่ายและประชาคมการวิจารณ์มาตั้งแต่โครงการวิจัย ภาคแรก จึงได้รับความร่วมมือในการจัดทำกิจกรรมการวิจารณ์ทุกครั้ง เครือข่ายของสาขาวรรณศิลป์ประกอบด้วย 1. นักวิจารณ์ 2. นักวิชาการ ซึ่งมีทั้งครู อาจารย์ในสาขาวรรณศิลป์และนอกสาขา บางคนเป็นนักวิจารณ์ด้วย 3. นักศึกษา ทั้งระดับปริญญาตรีและปริญญาโท 4. สื่อมวลชนและผู้สนใจทั่วไป

จะเห็นได้ว่าเครือข่ายและประชาคมการวิจารณ์ของสาขาวรรณศิลป์ไม่มีอุปสรรคในเรื่องสถาบันการศึกษา สาขาวิชา และคุณวุฒิ เพราะสามารถทำงานร่วมกันได้ แม้จะมีความเห็นแตกต่าง แต่ไม่มีความแตกแยกด้วยอคติ สาขาวรรณศิลป์มี “สมาชิกประจำ” ที่เข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นการเสวนา การประชุมเชิงปฏิบัติการ และกิจกรรมในโครงการวิจัยภาคสอง ยังขยายเครือข่ายออกไปสู่ส่วนภูมิภาค ด้วยการจัดโครงการวิจารณ์สัญจรใน 3 จังหวัดใหญ่ คือ สงขลา เชียงราย และอุดรธานี จึงทำให้สามารถสร้างประชาคมการวิจารณ์ในวงกว้างขึ้น และพบว่าเมื่อมีการจัดกิจกรรมในส่วนกลาง ผู้ที่อยู่ในส่วนภูมิภาคสนใจติดตามเข้าร่วมกิจกรรมของสาขาวรรณศิลป์อย่างสม่ำเสมอ

อันที่จริง สาขาวรรณศิลป์มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากสาขาศิลปะอื่นตรงที่มีการเรียนการสอนวรรณคดีในฐานะวิชาพื้นฐานหรือวิชาหลักในหลายระดับการศึกษา และการเรียนการสอนวรรณคดีผูกติดอยู่กับการวิจารณ์อย่างแนบแน่น ดังนั้น ประชาคมสาขาวรรณศิลป์จึงกว้างขวาง

แต่ขณะเดียวกันก็อาจมีจุดอ่อนที่สาขาอื่นไม่มี คือ ขาดแคลนผู้รักสมัครเล่น คือคนนอกสาขาที่ให้ความสนใจกับการอ่านและการวิจารณ์อย่างจริงจัง ทำให้ขาดมุมมองที่แปลกต่างอันจะเป็นการกระตุ้นให้เกิดทัศนะวิจารณ์อย่างใหม่

การจัดกิจกรรม “วิจารณ์เรื่องสั้น” และ “วิจารณ์นวนิยาย” ที่ระดมนักวิจารณ์ทั้งที่เป็นนักวิชาการในสาขา นอกสาขา และนักวิจารณ์มืออาชีพร่วมกันอย่างต่อเนื่องนาน 4 - 5 เดือน โดยมีการประชุมร่วมกันรวม 14 ครั้ง เป็นการสร้างประชาคมนักวิจารณ์ที่ “เกะกันทิด” แม้จะเป็น “สวนเล็กๆ” ดังที่หัวหน้าโครงการเคยกล่าวไว้ แต่ก็เป็นส่วนที่สามารถสร้างความแข็งแกร่งให้นักวิจารณ์และสร้างผลผลิตคือบทวิจารณ์ได้ตามเป้าหมาย “สวนเล็กๆ” แห่งนี้ยังเปรียบเสมือนห้องปฏิบัติการของงานวิจัยที่ดำเนินตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยที่วางไว้ คือ การวิจัยและพัฒนา การสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ การสร้างนักวิจารณ์หน้าใหม่ การสร้างบทวิจารณ์ และการสร้างหนังสือเกี่ยวกับการวิจารณ์ด้วย

การสร้างเครือข่ายและประชาคมการวิจารณ์ดังกล่าวยืนยันหลักการของ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” เพราะเกิดประสบการณ์เรียนรู้และปฏิบัติยาตอบสนอง พร้อมทั้งได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นไปพร้อมกัน ดังนั้น แม้ว่าโครงการวิจัยจะเปิดเว็บไซต์เพื่อใช้สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศให้เกิดประโยชน์แก่สังคมร่วมสมัย แต่สื่อเทคโนโลยีดังกล่าวยังทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์นัก เพียงให้ข้อมูลข่าวสาร สามารถตรวจสอบปริมาณผู้สนใจได้ ส่วนการเปิดรับฟังความคิดเห็นหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้กันได้ยังทำได้ไม่เต็มที่ การจัดกิจกรรมในรูปแบบสัมมนา เสวนา ฯลฯ จึงเป็นกิจกรรมหลักที่สร้างผลน่าพึงพอใจ

8. การสร้างหนังสือ/ตำรา

เมื่อเสร็จสิ้นโครงการภาคแรก ข้อเรียกร้องจากประชาคมการวิจารณ์คือต้องการตำราการวิจารณ์ศิลปะสาขาต่างๆ กิจกรรมอย่างแรกของโครงการวิจัยภาค 2 จึงเป็นการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการสร้างตำราการวิจารณ์ ซึ่งแต่ละสาขาได้รับฟังข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์อย่างมากมาย สาขาวรรณศิลป์ได้เปรียบสาขาอื่นที่มีตำราการวิจารณ์อยู่แล้วเป็นจำนวนมาก เพราะมีการสร้างตำราการวิจารณ์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 คือ *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์* ของ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ซึ่งยังใช้ได้อยู่ในปัจจุบัน ส่วนแนวทางในการวิจารณ์อย่างใหม่ก็มีนักวิชาการรุ่นใหม่สร้างตำราขึ้น เช่น *ศาสตร์และศิลป์แห่งเรื่องเล่า* ของ อีราวดี ไตลังคะ ตำราที่ประชาคมสาขาวรรณศิลป์เรียกร้องมากคือ ตำราที่ว่าด้วยทฤษฎีวิจารณ์แผนใหม่ในศตวรรษที่ 20 ซึ่งมีผู้ค้นคว้าไว้บ้างแล้วในรูปของงานวิจัย คือ *แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณคดีวิจารณ์เยอรมัน*

ฝรั่งเศส และอังกฤษ-อเมริกัน ในศตวรรษที่ 20 ของ เจตนา นาควัชระ⁸ และในรูปของบทความ ได้แก่ “เลาะเลียบบเส้นทางทฤษฎีวรรณกรรม” โดยชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ เขียนร่วมกับนพพร ประชากุล⁹ “ทฤษฎีวรรณกรรมในศตวรรษที่ 20” ของ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์¹⁰ และ “แนวทางการวิจารณ์ในสมัยศตวรรษที่ 20” ของ อีราวดี ไตลังคะ¹¹ ดังนั้น แทนการสร้างตำรา สาขาวรรณศิลป์ได้สนับสนุนการสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์พร้อมบทวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านสำหรับบุคคลทั่วไป หรือใช้เป็นเอกสารประกอบการเรียนการสอนวิชาวรรณคดีวิจารณ์ได้ด้วย เพราะได้ตีพิมพ์ผลงานวรรณกรรม (กวีนิพนธ์และเรื่องสั้น) ควบคู่ไปกับบทวิจารณ์ สาขาวรรณศิลป์ได้สร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์ 3 เล่ม คือ

1. กวีนิพนธ์นานาชาติ : ทศนะของนักวิชาการไทย
2. มองข้ามบ้านนักเขียน : เรื่องสั้นไทยในทศนะนักวิจารณ์
3. ทางสายใหม่แห่งวรรณคดีไทย : ทศนะวิจารณ์ต่อนวนิยายยุคแรก

สองเล่มแรกจัดพิมพ์เสร็จเรียบร้อย และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อใช้หนังสือเป็นตัวอย่างในการศึกษาข้อสรุปเรื่องแนวทางการวิจารณ์ไปแล้ว ส่วนหนังสือเล่มที่สามกำลังอยู่ในระหว่างการจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จเพื่อเสนอพร้อมกับรายงานผลการวิจัยโครงการนี้ และเผยแพร่สู่สาธารณชนในวงกว้างเช่นเดียวกับหนังสือเล่มอื่นๆ ของโครงการวิจัย

9. จากศิลปะสองทางให้แก่นักการวิจารณ์สองทางให้แก่นัก

กิจกรรมในโครงการวิจัยภาค 2 ได้ต่อยอดข้อเท็จจริงที่พบได้จากประสบการณ์ของการวิจัยในโครงการภาคแรก นอกจากองค์ประกอบของผู้วิจัยที่ประกอบด้วยศิลปิน นักวิชาการ และนักวิจารณ์จากสาขาวรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคมศิลป์ ซึ่งการประชุมร่วมกันและการทำงานร่วมกันตลอดเวลา 3 ปีได้ทำให้เกิดการเรียนรู้ข้ามสาขา อันส่งผลให้เกิดมุมมองที่หลากหลาย มีส่วนช่วยในการต่อเติมเสริมความคิด นอกจากนี้โครงการวิจัยภาค 2 ยังเสริมแรงให้กระบวนการเรียนรู้ข้ามสาขาเข้มข้นขึ้นกว่าโครงการภาคแรก ด้วยการจัดกิจกรรมร่วมสาขาใน

⁸ เจตนา นาควัชระ, แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณคดีวิจารณ์ เยอรมัน ฝรั่งเศส และ อังกฤษ-อเมริกัน ในศตวรรษที่ 20, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2539.

⁹ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์และนพพร ประชากุล, “เลาะเลียบบเส้นทางทฤษฎีวรรณคดี”, สารคดี, ธันวาคม 2538 และ มกราคม 2539) ตีพิมพ์ครั้งที่สองใน ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง, กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545. หน้า 389 - 406.

¹⁰ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, “ทฤษฎีวรรณกรรมในศตวรรษที่ 20” ตอนที่ 1-14 , เนชั่นสุดสัปดาห์, ปีที่ 10 ฉบับที่ 486 - 506 (24 - 30 กันยายน 2544 จนถึง 11 - 17 กุมภาพันธ์ 2545).

¹¹ อีราวดี ไตลังคะ, “แนวทางการวิจารณ์ในสมัยศตวรรษที่ 20”, สารภาษาไทย ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม - กันยายน, 2544, หน้า 15 - 19.

ลักษณะที่หลอมรวมความรู้เรื่องศิลปะและการวิจารณ์อย่างใกล้ชิด 3 ครั้ง คือ กิจกรรมร่วมของสาขาวรรณศิลป์ ศิลปะการละคร และทัศนศิลป์ 1 ครั้ง คือ การจัดการแสดง ศิลปะส่องทางให้แก่นัก : จากป่าซาไกสู่ป่าคอนกรีต และจัดกิจกรรมร่วมระหว่างสาขาวรรณศิลป์กับสาขาทัศนศิลป์รวม 2 ครั้ง คือ การประสานสัมพันธ์ระหว่างวรรณศิลป์กับทัศนศิลป์ในงานของจ่าง แซ่ตั้ง และวรรณศิลป์เรื่องเล่าในงานทัศนศิลป์

การประชุมร่วมกันและการจัดกิจกรรมร่วมสาขาทั้ง 3 ครั้งสร้างประสบการณ์อันหลากหลายที่ก่อให้เกิดความมั่งคั่งในด้านความรู้และความคิด ยกตัวอย่างจากประสบการณ์ของผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ ได้ประจักษ์ว่าเส้นสีสลับพลิ้วไหวด้วยปลายพู่กันเพียงไม่กี่ครั้งในงานจิตรกรรมของจ่าง แซ่ตั้ง ยืนยันการใช้คำเพียงน้อยนิดแต่สร้างพลังความคิดและอารมณ์สะท้อนใจในบทกวีของศิลปินคนเดียวกัน ที่มาของการสร้างงานในลักษณะเช่นนี้อาจจะมาจากแนวคิดของศิลปินที่มีรากฐานจากปรัชญาจีน แต่คงจะไม่ใช่มาจากข้อจำกัดด้านภาษา เพราะเมื่อพิจารณาจากบทกวีอีกหลายชิ้นและผลงานแปลประเภทปรัชญากลับบ่งชี้ว่าศิลปินมีวงศัพท์และความสามารถในการใช้ภาษาซับซ้อนได้ดีทีเดียว ในขณะเดียวกันในด้านการสร้างงานจิตรกรรม ก็คงไม่ใช่ข้อจำกัดเรื่อง

ทุนทรัพย์ในการซื้ออุปกรณ์การเขียนรูป เพราะจ่างมีผลงานในลักษณะเส้นน้อยสีน้อยและลักษณะอื่นๆ ผลงานที่เป็นจุดร่วมของการประสานศิลปะระหว่างวรรณศิลป์และทัศนศิลป์เป็นอย่างดี และเป็นจุดเด่นในความเป็นศิลปินของจ่าง แซ่ตั้งด้วย คือ ผลงานประเภทกวีนิพนธ์วรรณรูป (concrete poetry) ซึ่งสร้างสรรค์ไว้เป็นจำนวนมาก ผลงานที่ใช้เป็นตัวอย่างงานกวีนิพนธ์วรรณรูปเพื่อวิจารณ์ในกิจกรรมร่วมสาขาคั้งนี้ คือ “ประชาชนหรือต้นหญ้า” ซึ่งเชิญชวนให้พิจารณาความหมายตั้งแต่ข้อบทกวีที่สมาชิกในกลุ่มเสวนาบางคนเห็นว่าศิลปินตั้งไว้เป็นคำถาม บางคนเห็นว่าศิลปินตั้งไว้เป็นคำตอบ แต่ไม่ว่าจะเป็นคำถามหรือคำตอบก็ชวนให้วิจารณ์ต่อทั้งสิ้น ในการวิจารณ์งานศิลปะชิ้นนี้ ผู้วิจารณ์ต้องนำความเห็นในด้านองค์ประกอบศิลปะ เช่น ความอ่อนไหวของเส้น ความหนักเบา และความห่างชิดของตัวหนังสือ มาประกอบกับความหมายของภาษา เพื่อตีความหมายของงานศิลปะในองค์รวมด้วย

นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าศาสตร์แห่งการเล่าเรื่อง (narratology) มิได้จำกัดเฉพาะวรรณศิลป์ หากแต่ยังเป็นหลักการบางส่วนของทัศนศิลป์อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการจัดอภิปรายเรื่องวรรณศิลป์เรื่องเล่าในงานทัศนศิลป์ จากศิลปินสามคน คือ ยุวนา ปุณณวัฒน์วิทย์ (ภาพพิมพ์) อรพนิต เจียรกุล (เครื่องประดับ) และพงษ์พันธ์ จันทนัมภูระ (ประติมากรรม) ทัศนศิลป์หลากหลายสาขานี้ก็ทำหน้าที่ “เล่าเรื่อง” ให้ผู้ดูผู้ชมด้วย และในขณะเดียวกัน งานศิลปะของศิลปินทั้งสามคนยืนยันประเด็นในเรื่องศิลปะส่องทางให้แก่นักนำไปสู่การวิจารณ์ส่องทางให้แก่นัก ผู้วิจัยจะพิจารณาไปตามลำดับ ดังนี้

การสร้างงานภาพพิมพ์ในรูปหนังสือของ ยูนา ปุณพัฒน์วิทย์ มีการใช้ภาษาหนังสือสื่อความที่ภาพอาจสื่อไม่ได้ทั้งหมด ภาษาหนังสือจึงช่วยเสริมความหมายให้ภาษาภาพ และอาจทำทลายให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นทางสังคมที่ศิลปินกำลังฟ้องด้วยภาพทางศิลปะ

ส่วนการสร้างเครื่องประดับเงินและคริสตัลของอรพนิต เจียรกุล เริ่มต้นจากแรงบันดาลใจจากวรรณคดีบทละครเรื่อง “A Midsummer Night's Dream” ของเชกสเปียร์ ศิลปินเล่าว่ามีความชื่นชอบตัวละครกลุ่มแฟรี่(fairy) และเลือกจากสำคัญจากบทละครเรื่องนี้ 4 ฉาก คือ ราชนีทิทาเนีย ทะเลาะกับพระสวามี ฉากราชนีทิทาเนียบรรทม ฉากราชนีทิทาเนียลุ่มหลงในความรักและจากจบเรื่องด้วยความสุขและเชิญชวนให้ผู้อ่านเปิดใจไปสู่โลกจินตนาการ ศิลปินวิเคราะห์อารมณ์ที่ปรากฏในฉากทั้ง 4 ได้แก่ ฉากแรกเป็นอารมณ์โกรธ ฉากที่สองเป็นความหลับไหล ฉากที่สามเป็นอารมณ์รัก ฉากที่สี่เป็นการเปิดใจ จากนั้นได้ตีความและเลือกใช้สัญลักษณ์ให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น คริสตัลที่แวววาวแทนแฟรี่ สีส้มแสดงอารมณ์โกรธ ดักแด่แทนการหลับไหล เปลแทนการนอน ดอกไม้บานแทนความรักเบิกบาน หน้าต่างแสดงการเปิดใจเป็นต้น จากฉาก 4 ฉากของบทละครเชกสเปียร์ ศิลปินสร้างเครื่องประดับเงินและคริสตัล 4 ชิ้น แต่ละชิ้นเป็นอิสระจากกันแต่สามารถเชื่อมร้อยต่อกันได้ตามลำดับของฉากดังกล่าว

การที่เชกสเปียร์เป็นกวีเอกของโลก ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีแพร่หลายในระดับสากล ดังนั้น เมื่ออรพนิตเลือกแปรรูปจากงานวรรณคดีต้นแบบเป็นงานศิลปะเครื่องประดับโดยอาศัยการที่วรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่รู้จักในหมู่มหาชนเป็นต้นทุนไว้ชิ้นหนึ่ง จึง “น่าจะ” ทำให้ผู้ชมงานเครื่องประดับชิ้นนี้สามารถ “รู้เรื่องราว” ที่สะสมเป็นภูมิหลังอยู่ก่อนแล้ว แต่จากการตีความหลายชั้น

อรพนิตและการเลือกใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อความให้เหมาะกับ “ภาษา” ของเครื่องประดับ ทำให้ “เรื่องเล่า” ของอรพนิตเป็นอิสระจากวรรณคดีต้นแบบจนผู้อ่านสามารถสร้างจินตนาการของเรื่องเล่านี้ได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องนึกถึงวรรณกรรมของเชกสเปียร์เลยก็ได้ งานเครื่องประดับของอรพนิตจึงมีได้มีคุณค่าเพียงประโยชน์ใช้สอย หากแต่เป็นงานศิลปะที่ชวนวิจารณ์ทั้งในแง่องค์ประกอบของศิลปะเอง เช่น การใช้เครื่องเงินและคริสตัลแสดงความแวววาวประกายใส การสวมใส่เครื่องประดับในอุ้งมืออาจให้ความรู้สึกเหมือนกำลังอ่านหนังสือ ฯลฯ และยังชวนให้วิจารณ์เรื่องเล่าจากตัวงานที่ผู้ชมสามารถเชื่อมร้อยผูกโยงความสัมพันธ์ของดอกไม้ ผีเสื้อ หน้าต่าง ฯลฯ เป็นเรื่องเล่าในจินตนาการของผู้ชมที่ไม่ซ้ำแบบกัน

งานประติมากรรมอนุสาวรีย์ศรีปราชญ์ของพงษ์พันธ์ จันทนมัญญะ สื่อความชัดเจนแก่ผู้ชมโดยไม่ต้องตีความ ทั้งๆที่ผ่านกระบวนการตีความอย่างละเอียด ลึกซึ้ง และกว้างขวางโดยประติมากรจากข้อมูลหลักฐานทางเอกสาร ตำนาน และเรื่องเล่าต่างๆ เรื่องราวของศรีปราชญ์เกือบจะเป็นมายาภาพในวงวรรณกรรม ความมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนของศรีปราชญ์ ศรีปราชญ์มีคนเดียวหรือหลายคน มีชีวิตอยู่ในยุคไหน ฯลฯ ยังเป็นหัวข้อที่ถกเถียงกันอยู่ในวงวิชาการวรรณกรรม

อนุสาวรีย์ศรีปราชญ์ทำให้ “เรื่องเล่า (สื่อ)” ในวงวรรณกรรมกลายเป็นรูปธรรมขึ้น ดังนั้น ประติมากรรมชิ้นนี้จึงท้าทายการวิจารณ์ แม้แต่เรื่องเล็กๆ เช่น ศรีปราชญ์น่าจะถอดกระดุมเสื้อหรือไม่เวลาแต่งบทกวี? ก็อาจจะเป็นประเด็นชวนวิจารณ์ในเชิงวรรณกรรมได้ว่าอนุสาวรีย์ศรีปราชญ์จะยืนยันข้อยุติของการค้นคว้าเรื่องประวัติผู้แต่ง ยุคสมัยที่แต่งหรือไม่ นอกจากนี้ บทโคลงที่มีชื่อเสียง “ธรณีนี้นี้ เป็นพยาน.....” ซึ่งศิลปินเลือกมาใช้ในการเสนอภาพให้ศรีปราชญ์กำลังเขียนโคลงบทนี้ ก็น่าวิจารณ์ แน่หนอนว่าเป็นบทโคลงของศรีปราชญ์ที่รู้จักกันเป็นอย่างดี แต่เนื่องจากยังมีโคลงบทอื่นๆ ที่เป็นผลงานของกวีผู้อื่นอีก ดังนั้น การเลือกโคลงบทนี้จึงเป็นรหัสที่แสดงบุคลิกอุปนิสัยใจคอของศรีปราชญ์ที่ตัวงานประติมากรรมแสดงไม่ได้หรือแสดงไม่หมด (ยังไม่พูดถึงว่าบทโคลงนี้เป็นการประกาศจุดยืนหรืออุดมการณ์ของศิลปินหนุ่มน้อยต่อความกดดันของระบบราชการด้วย) ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ถึงแม้ว่าอนุสาวรีย์จะมีข้อจำกัดเชิงจินตนาการสูงกว่างานประติมากรรมทั่วไป แต่ก็มี “เรื่องเล่า” ที่ผ่านการตีความของศิลปิน และชี้ชวนให้ผู้ชมแสดงความคิดเห็นเชิงวิจารณ์อย่างน่าสนใจ

ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณกรรมที่ว่าผู้แต่งและบริบททางสังคมมีความสำคัญจำเป็นมากน้อยเพียงใดที่จะมาใช้ในการวิจารณ์ตัวบท ดูเหมือนจะได้รับการยืนยันอีกครั้งจากศิลปินที่เป็นวิทยากรขณะนี้ว่า การรู้ภูมิหลังของการสร้างงานศิลปะไม่ได้เรียกร้องความเห็นใจในความอดสาหวิริยะและการต่อสู้แก้ไขปัญหาอุปสรรคของศิลปิน แต่ผู้เสพงานจะได้เข้าใจกระบวนการสร้างงาน โดยเฉพาะกระบวนการทางความคิด อันจะทำให้เข้าใจตัวงานศิลปะไม่ว่าจะชื่นชอบยอมรับหรือไม่ก็ตาม ข้อมูลเชิงประสบการณ์ของศิลปินจึงเป็นประโยชน์ต่อนักวิจารณ์ ตามแต่จะเลือกนำมาใช้ให้เหมาะสม เพราะการวิเคราะห์คุณค่าของงานศิลปะไม่ได้อยู่ที่ว่าศิลปินสร้างสรรค์งานตามความฝันของตนได้หรือไม่ แต่อยู่ที่ว่างานศิลปะนั้นสร้างความฝัน ความคิด ความรู้สึกอย่างไรต่อผู้ชมทั้งที่เป็นปัจเจกและมหาชน

กล่าวได้ว่า ศิลปะแขนงใดก็ตามมีความพ้องกันเพราะเป็นการเล่าเรื่อง เล่าความคิด เล่าความรู้สึก อาจจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม โดยที่ศิลปะแต่ละแขนงต่างมี “ภาษา” และไวยากรณ์ภาษาของตนเอง แต่งานศิลปะก็ไม่จำกัดตัวอยู่เฉพาะขอบเขตของตนเอง อาจมีการหยิบยืมภาษาจากศิลปะแขนงหนึ่งมาเพื่อถ่ายทอดศิลปะอีกแขนงหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ดังการเล่าเรื่องวรรณศิลป์ด้วยภาษาของละครหรือภาพยนตร์ และอาจอธิบายสุนทรียศาสตร์ของศิลปะแขนงหนึ่งด้วยสุนทรียศาสตร์ของศิลปะอีกแขนงหนึ่ง ดังเช่น ศ. ดร. เจตนา นาควัชระ¹² หัวหน้าโครงการได้วิเคราะห์ทัศนศิลป์บนบานประตูไม้แกะสลัก ที่พระวิหารศรีศากยมุณี วัดสุทัศน์เทพวราราม (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ) ด้วยขนบของการแต่งร้าย ปรากฏการณ์ทางศิลปะเหล่านี้

¹² เจตนา นาควัชระ, “การวิจารณ์สองทางให้แก่นัก”, ศิลปสองทาง, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คมบาง, 2546, หน้า 86 - 87.

ศิลปินอาจพอใจหรือไม่ก็ตาม แต่เป็นหน้าที่ของนักวิจารณ์ที่จะชี้ออกมาให้เห็น จึงจะเป็นการแสดงศักยภาพของงานศิลปะ และในขณะเดียวกันเป็นการแสดงพลังทางปัญญาของบทวิจารณ์ ดังนั้นในการวิจารณ์ศิลปะ นักวิจารณ์จึงไม่ควรจำกัดตัวอยู่ด้วยข้อมูลหรือประสบการณ์ของการเสพศิลปะสาขาใดสาขาหนึ่งเพียงอย่างเดียว นักวิจารณ์อาจนำทางผู้เสพศิลปะอื่นๆ ด้วยการข้ามเส้นขอบฟ้าทางศิลปะเพื่อเปิดโลกกว้างให้เห็นความเชื่อมโยงกันของการสร้างสรรค์งานศิลปะของมนุษย์ งานวิจารณ์จึงจะมีบทบาทต่อสังคมได้อย่างแท้จริง

จากประสบการณ์ของศิลปะสองทางให้แก่นักได้นำไปสู่การวิจารณ์สองทางให้แก่นักสามารถวิเคราะห์ได้การจัดทำกิจกรรมร่วมสาขาอีกกิจกรรมหนึ่ง นั่นคือ การจัดการแสดงเรื่องศิลปะสองทางให้แก่นัก : จากเงาะป่าชาวกูสุป่าคอนคริต เป็นตัวอย่างเด่นที่ชี้ให้เห็นว่าการตีความเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างสรรค์และการวิจารณ์ ในแง่วรรณกรรม มีผู้ให้คำจำกัดความว่า วรรณกรรมคือบทวิจารณ์ชีวิต¹³ ดังนั้นในการสร้างสรรค์วรรณกรรม นักเขียนจึงมิได้นำ “ข้อมูลดิบ” ไปใช้เขียนอย่าง “ดิบๆ” หากผ่านการพิจารณาอย่างลึกซึ้งมาแล้ว ลักษณะการสร้างวรรณกรรมเช่นนี้คงมิได้แตกต่างไปจากการสร้างสรรค์งานศิลปะอื่นๆ นอกจากนี้การแปรรูปศิลปะแขนงหนึ่งไปสู่ศิลปะอีกแขนงหนึ่ง ย่อมอาศัยการตีความเป็นกลไกสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการผลิตซ้ำในรูปแบบใหม่ หรือการสร้างใหม่จากเค้ามูลเดิม การนำบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง เงาะป่า มาสร้างใหม่เป็นการแสดงสมัยใหม่ ในการประชุมประจำปีครั้งที่ 2 ของโครงการวิจัยภาค 2 เป็นตัวอย่างอันดี เนื่องจากผู้สร้างละครซึ่งเป็นผู้แสดงด้วย ได้ตีความ “สาร” ของตัวบทให้เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมปัจจุบัน เรื่องเงาะป่าเคยถูกนำมาสร้างใหม่ในลักษณะของการแสดงละครสมัยใหม่โดยคงรักษาแก่นสารเดิมไว้ คือ ความรักบริสุทธิ์ที่ไม่เห็นแก่ตัวของชาวป่าไร้อารยธรรม¹⁴ ในครั้งนี้คณะผู้จัดทำละครในโครงการวิจัยฯ ได้ดึงแก่นเรื่องรองขึ้นมาเป็นแก่นเรื่องหลัก จึงนำเสนอสารความคิดในเรื่องผลกระทบจากความรักและความตายของลูกๆ ที่ต่อพ่อแม่ญาติพี่น้อง เพื่อเป็นอุทาหรณ์เตือนใจให้ผู้ดูตระหนักว่า แม้ความรักและการเสียสละชีวิตจะเป็นอุดมคติอันน่ายกย่อง แต่ผลพวงจากการกระทำนั้นที่ตกแก่บุคคลใกล้ชิดเป็นความเจ็บปวดอันน่าสลดใจ ดังนั้นหากผู้กระทำไม่มองเฉพาะปัญหาของตนเอง แต่พิจารณาผลกระทบต่อบุคคลรอบข้างด้วยจะทำให้ตัดสินใจปัญหาชีวิตได้รอบคอบขึ้น สารที่เกิดจากการตีความใหม่นี้จึงสอดคล้องกับสภาพชีวิตในสังคมสมัยใหม่ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ การแปรรูปเรื่องเงาะป่าไปสู่การแสดงสมัยใหม่จึงสร้างมุมมองการวิจารณ์ให้แก่วรรณกรรมเรื่องนี้ด้วยวรรณคดีแต่ละเรื่องจะมีมิติของกาลเวลาและสถานที่ที่ชัดเจนว่าเกิดเรื่องราวขึ้นที่ไหน เมื่อไร แต่

¹³ มาจากคำกล่าวของนักวิจารณ์อังกฤษชื่อ Matthew Arnold (1827 – 1888) ที่ว่า “Literature is criticism of life”.

¹⁴ เช่นละครของภัทราวดีเธียเตอร์

คุณค่าของวรรณคดีก็ได้ผูกติดอยู่กับกาลเวลาและสถานที่ บทวิจารณ์วรรณคดีจึงมักจะชี้คุณค่าอันอยู่เหนือกาลเวลา และสามารถดำรงอยู่ในสังคมต่างวัฒนธรรม ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏให้เห็นในการตีความเรื่องเงาะป่าไปสู่การแสดงสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะที่ไม่แจ่มชัดของความเป็นชาวเงาะ (ที่แสดงด้วยสัญลักษณ์ของสีดำและสีแดงเท่านั้น) ความเลื่อนไหลของมิติกาลเวลาที่อาจจะเป็นอดีตกาลตามงานต้นแบบจนมาถึงสังคมสมัยใหม่ (ที่จับทกลอนประกอบกับบทพูดที่ใช้ภาษาร่วมสมัย) และการแสดงความเป็นสากลที่ไม่ผูกติดอยู่กับวัฒนธรรมของซีกโลกใด (ที่ใช้ภาพเคลื่อนไหวแสดงภาพความตายจากหลายบริบทสังคม หลายศาสนา และหลายวัฒนธรรม) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการแสดงสมัยใหม่เรื่อง “จากป่าซาไกสู่ป่าคอนกรีต” มีลักษณะคล้ายบทวิจารณ์วรรณกรรม (ที่ไม่ได้วิจารณ์เป็นตัวหนังสือ) ที่พยายามจะชี้คุณค่าข้ามยุคสมัยและถิ่นที่ของงานวรรณกรรมนั้นๆ

10. นัยทางการศึกษาของงานวิจัย

โครงการวิจัยภาค 2 ต่างจากภาคแรกเพราะเน้นการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาการวิจารณ์ไปพร้อมกับการสร้างตำรา/หนังสือเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนโดยตรง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อ 8 ว่า แม้สาขาวรรณศิลป์จะยังไม่ได้สร้างตำราวรรณคดีวิจารณ์โดยตรง แต่การสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์ก็เป็นมาตรการส่งเสริมความขาดแคลนบทวิจารณ์ที่ขาดผู้เขียนและขาดพื้นที่ในการเผยแพร่ การใช้หนังสือรวมบทวิจารณ์ในการเรียนการสอนนับเป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติ เพราะแทนที่ผู้เรียนจะเรียนทฤษฎีเพื่อนำไปใช้ในการวิจารณ์ กลับเรียนจากบทวิจารณ์เพื่อวิเคราะห์หาแนวทาง กรอบความคิด หรือทฤษฎีที่ผู้วิจารณ์ใช้ในบทวิจารณ์นั้น การศึกษาแบบย้อนศรนี้จะทำให้ผู้เรียนรู้สึกทฤษฎีไม่ใช่เรื่องน่าเบื่อ และเรียนรู้ว่าจะนำทฤษฎีไปใช้อธิบายวรรณกรรมให้มีความหนักแน่นเชิงวิชาการและเหมาะสมกลมกลืนกับตัวบทวรรณกรรมได้อย่างไร โดยไม่ใช่เป็นการนำวรรณกรรมไปพิสูจน์ทฤษฎี หรือหมกมุ่นกับทฤษฎีจนมองข้ามคุณลักษณะของตัวบทเหมือนอย่างเช่นที่นักวิชาการต่างชาติที่โครงการวิจัยภาค 1 เชิญมาบรรยายได้กล่าวเตือนว่า ไม่ควรเป็นการใช้ “ทฤษฎีวรรณคดีโดยปราศจากวรรณคดี”¹⁵

ในการศึกษาวรรณกรรมร่วมสมัย เราแบ่งประเภทของวรรณกรรมออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ กวีนิพนธ์ เรื่องสั้น และนวนิยาย วรรณกรรมแต่ละประเภทมีหลักการวิจารณ์บางส่วนเหมือนกันและบางส่วนแตกต่างกัน สาขาวรรณศิลป์ได้สร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์ครบทั้ง 3 ประเภท โดยแต่ละเล่มเป็นการทำงานร่วมกันเป็นคณะ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์หนังสือแต่ละเล่ม ดังนี้

¹⁵ เป็นทัศนะของ Prof. Maria Alzira Seixo, President of the International Federation for Modern languages and Literatures (FILLM) กล่าวไว้ในการบรรยายเรื่อง “The Use of Literary Theory” วันที่ 14 พฤศจิกายน 2543 ณ สยามสมาคม

1. หนังสือกวีนิพนธ์นานาชาติ : ทศนะของนักวิชาการไทย เป็นหนังสือที่ให้แนวทางในการวิจารณ์กวีนิพนธ์โดยใช้ประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรม ประกอบด้วยกวีนิพนธ์ไทย อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส และเยอรมัน ผู้อ่านจะเห็นลักษณะเฉพาะของกวีนิพนธ์แต่ละชาติ แม้กวีนิพนธ์ของตะวันตกจะมีรากร่วมทางวัฒนธรรม แต่ก็แตกต่างกันตามลักษณะของบริบททางสังคมและลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมด้วย เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกวีนิพนธ์ของไทยและตะวันตกทั้ง 4 ชาติดังกล่าว จะพบลักษณะร่วมอันเป็นนัยทางการศึกษาที่น่าสนใจ 3 ประการ นั่นคือ

- 1.1 ความสำคัญของลีลาจังหวะเสียง ฉันทลักษณ์ ไวยากรณ์ ช่องว่างของพื้นที่ระหว่างประโยค ฯลฯ ล้วนมีความสำคัญต่อการสื่อสารทางสุนทรียรสและการตีความหมาย
- 1.2 บริบทของกวีนิพนธ์ ไม่ว่าจะเป็นระยะเวลาในการแต่ง ประวัติผู้แต่ง ฯลฯ มีส่วนช่วยเสริมความเข้าใจความหมายของตัวบทไม่มากนัก
- 1.3 การแปลกวีนิพนธ์ไม่สามารถเก็บความและรสของภาษาได้ครบถ้วน แต่การแปลก็ยังเป็นหนทางเดียวที่สามารถเปิดโลกแห่งการเสพรับประสบการณ์ข้ามชาติได้
- 1.4 วรรณกรรมเป็นงานศิลปะที่สร้างสรรค์จากจินตนาการและประสบการณ์ของมนุษย์ การศึกษาเปรียบเทียบกวีนิพนธ์ของไทยและตะวันตกสะท้อนให้เห็นว่าแม้กวีไทยจะขาดประสบการณ์ในมิตินานาชาติอยู่มาก เพราะมีโอกาสอ่านกวีนิพนธ์ชาติอื่นน้อยเนื่องจากแทบไม่มีงานแปลกวีนิพนธ์ ในขณะที่มีงานแปลนวนิยายและเรื่องสั้นจำนวนมาก แต่กวีนิพนธ์ไทยมิได้อ่อนด้อยไปกว่านิพนธ์ชาติอื่น บทกวีของไทยแสดงทวิวัจนในจินตนาการ (imaginary dialogue) กับกวีนิพนธ์ชาติอื่นในประเด็นต่างๆ อันเป็นเรื่องของโลก สังคม และชีวิต อยู่ไม่น้อยทีเดียว¹⁶ ดังนั้น การศึกษาเชิงเปรียบเทียบยืนยัน “ลักษณะร่วม” อันแสดงให้เห็นความเป็นโลกาภิวัตน์ทางปัญญา ประเด็นเช่นนี้เป็นความสำคัญของวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์

หนังสือเล่มนี้ได้พิสูจน์คุณค่าทางการศึกษาเพราะมีนักวิชาการนำไปใช้สอนในสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ทั้งในวิชาวรรณกรรมต่างประเทศและวรรณกรรมไทย

¹⁶ แสดงไว้โดยพิศดารใน เจตนา นาควัชระ, “โลกาภิวัตน์ทางปัญญา : วิวาทะกวีนิพนธ์ร่วมสมัยไทย-ตะวันตก”, ศิลป์ส่องทาง, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คมบาง, 2546, หน้า 187 - 224.

2. หนังสือมองข้ามบ้านักเขียน : เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์ เป็นหนังสือรวมบทวิจารณ์เรื่องสั้นไทยจำนวนหนึ่ง ซึ่งแม้จะไม่อาจทำหน้าที่เป็นตัวแทนของเรื่องสั้นไทยทั้งหมด แต่ก็แสดงความหลากหลายของรูปแบบกลวิธีการแต่ง เนื้อหา แนวคิด และสะท้อนยุคสมัยที่แตกต่างกัน ในส่วนของบทวิจารณ์ได้แสดงความหลากหลายในทิศทางและกลวิธีการวิจารณ์เช่นกัน ดังจะอ่านรายละเอียดได้ในบทวิเคราะห์ของบรรณาธิการ¹⁷ ในการเรียนการสอนนิชาวรรณกรรมปัจจุบันก็ดี นิชาวรรณกรรมวิจารณ์ก็ดี ข้อมูลประกอบการสอนที่สำคัญคือบทวิจารณ์วรรณกรรม เพื่อใช้เป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ตีความ โดยผู้สอนจะต้องรวบรวมบทวิจารณ์จากสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ หากแต่ปัจจุบัน การตีพิมพ์เผยแพร่บทวิจารณ์วรรณกรรมในนิตยสารวารสารต่างๆ ลดน้อยลงอย่างที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น การสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์วรรณกรรมจะช่วยส่งเสริมความขาดแคลนนี้ได้ นอกจากนี้ การนำผลงานที่เคยมีผู้วิจารณ์ไว้แล้ว มาวิจารณ์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าการวิจารณ์มิได้มีเพียงครั้งเดียว แบบเดียว การวิจารณ์คือการตีความหมายของวรรณกรรมโดยใช้เครื่องมือต่างๆ ที่เป็นทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ (ไม่ว่าจะกล่าวถึงทฤษฎีนั้นโดยตรงหรือไม่) การวิจารณ์ด้วยมุมมองหรือแนวทางที่ต่างกันล้วนเป็นการสร้างความเข้าใจต่อวรรณกรรมนั้นให้กว้างขวางและลึกซึ้งมากขึ้น หนังสือเล่มนี้น่าจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมโดยตรงในหลายวิชา ดังนี้
- 2.1 การศึกษาพัฒนาการเรื่องสั้น หนังสือเล่มนี้ฉายภาพรวมของเรื่องสั้นไทยระหว่าง พ.ศ. 2493 - 2542 ได้พอสมควร การตีพิมพ์ตีพิมพ์บทเรื่องสั้นพร้อมประวัติผู้แต่งทำให้สามารถใช้เป็นข้อมูลสำเร็จรูปประกอบการเรียนการสอน
- 2.2 การศึกษาวรรณคดีวิจารณ์ บทวิจารณ์และบทวิเคราะห์ของบรรณาธิการให้ความรู้โดยตรงเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงปฏิบัติ และผู้สอนสามารถสกัดองค์ความรู้ของการวิจารณ์วรรณกรรมเพื่อเป็นประโยชน์ได้ต่อไป

เมื่อหนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ ได้มีผู้วิจารณ์หนังสือเล่มนี้ในด้านประโยชน์ต่อการศึกษาไว้ว่า

“หนังสือรวมบทวิจารณ์ทั้งสองเล่มนี้ (หมายถึงหนังสือมองข้ามบ้านักเขียน : เรื่องสั้นไทยในทัศนะนักวิจารณ์ และหนังสือ 25 ปีชีวิต รวมบทวิจารณ์คัดสรร : ผู้วิจัย) จึงมีคุณูปการต่อวงการวรรณกรรมไทยอย่างใหญ่หลวง เพราะเป็นการสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์วรรณกรรมส่วนหนึ่งอย่างที่ไม่ได้ ในวงวรรณคดีศึกษา หนังสือรวมบทความ

¹⁷ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร, เรื่องเดิม, หน้า 15 - 53.

วรรณกรรมวิจารณ์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักศึกษา และผู้สนใจวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ เพราะทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงและความหลากหลายของทฤษฎีการวิจารณ์ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของวรรณกรรม ที่ไม่ว่าจะเขียนมานานแล้วเพียงใด ก็ยังสามารถกระตุ้นให้เกิดความคิดที่ต่อเนื่องไม่รู้จบ และเป็นความสะดวกในการศึกษางานวิจารณ์โดยที่ไม่ต้องไปค้นคว้าบทความวิจารณ์ที่กระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่างๆ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีหนังสือ 2 เล่มนี้ไว้บนหิ้ง หากเป็นนักวรรณคดีศึกษาพันธุ์แท้”¹⁸

ข้อดีติดของผู้วิจารณ์ที่มีต่อหนังสือเล่มนี้คือ ไม่มีคำนำอธิบายที่มาที่ไปของการทำหนังสือเล่มนี้ให้ละเอียด รวมทั้งเกณฑ์ในการคัดเลือกเรื่องสั้นและกระบวนการทำงาน ซึ่งอันที่จริงได้มีอยู่ในรายงานการวิจัยทั้งหมดแล้ว หากแต่ไม่ได้ใส่รายละเอียดไว้ในหนังสือ

3. หนังสือ ทางสายใหม่แห่งวรรณกรรมไทย : ทศนะวิจารณ์ต่อนวนิยายยุคแรก เป็นหนังสือรวมบทวิจารณ์นวนิยายของนักเขียนยุคบุกเบิกของไทยจำนวน 12 บท มีทั้งผลงานที่เคยมีผู้วิจารณ์แล้ว และที่ยังไม่เคยมีผู้วิจารณ์มาก่อนเลย เช่น ป่าในชีวิตของ ศรีบูรพา อวสานสวนกุหลาบ ของ ร. จันทะพิมพะ เป็นต้น บทวิจารณ์เหล่านี้จึงนำเสนอเพชรเม็ดงามของนวนิยายไทยที่ยังไม่มีใครรู้จักไปพร้อมกันด้วย การนำวรรณกรรมเก่ามาตีความใหม่ด้วยมุมมองใหม่ ทฤษฎีใหม่ จากคนรุ่นใหม่ ยืนยันว่าการวิจารณ์เป็นกลไกสำคัญในวรรณคดีศึกษา เพราะชี้ให้เห็นว่าตัวบทอันทรงคุณค่าสามารถกระตุ้นให้เกิดความคิดต่อเนื่อง และทำให้วรรณกรรมนั้นเดินทางผ่านกาลเวลามาสู่ปัจจุบัน สามารถข้ามพรมแดนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยมิได้สะดุดหยุดนิ่ง ผู้วิจัยขออ้างอิงความคิดเห็นของสุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ประกอบการวิเคราะห์ดังนี้

“ผู้วิจารณ์เอาประสบการณ์ปัจจุบันไปขยายภาพในอดีต และอาศัยมโนทัศน์หรือข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่เกิดขึ้นภายหลังมาอธิบายภาพนั้น จึงทำให้ผู้วิจารณ์มองเห็นสิ่งซึ่งก่อนหน้านี้ยังไม่มีใครเห็นหรือไม่ได้พูดถึง การกล่าวดังนี้ไม่ได้เป็นการลดคุณค่าหรือคุณค่าทางปัญญาของบทวิจารณ์และผู้วิจารณ์ เพราะที่จริงการย้อนกลับไปพิจารณาเรื่องเก่าด้วยมุมมองใหม่หรือการตีความใหม่นั้นเป็นสิ่งท้าทายพลังทางปัญญาของผู้วิจารณ์ไม่น้อยไปกว่าพลังทางปัญญาของผู้เขียน”¹⁹

¹⁸ อีราวดี ไตลังคะ, “หนังสือรวมบทวิจารณ์วรรณกรรม : ยังต้องออกแรงมากกว่านี้” มติชนสุดสัปดาห์, ปีที่ 25 ฉบับที่ 1283 , 14 - 24 มีนาคม 2548, หน้า 75.

¹⁹ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, เรื่องเดิม, หน้า 36.

นอกจากการสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์แล้ว สาขาวรรณศิลป์ยังมีกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อบุคคลในแวดวงการศึกษา และบุคคลทั่วไป อย่างเช่น การจัดโครงการวิจารณ์สัญจรมีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนการสอนโดยตรง เพราะผู้เข้าร่วมประชุมได้แก่ครูอาจารย์และนักศึกษาในสถาบันการศึกษาที่เป็นเจ้าภาพและสถาบันการศึกษาในบริเวณใกล้เคียงทั้งระดับอุดมศึกษาและมัธยมศึกษา การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกันทำให้เกิดประโยชน์ในด้านการจัดการศึกษาจากมัธยมศึกษาสู่อุดมศึกษาให้ต่อเนื่อง ผู้สอนวรรณกรรมในระดับมัธยมศึกษามีความกระตือรือร้นในการป้อนความรู้เรื่องวรรณกรรมร่วมสมัยแก่นักเรียน และมีโอกาสในการจัดกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนได้มากกว่าระดับอุดมศึกษา อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดความคิดวิจารณ์ (critical thinking) สามารถสร้างให้เกิดขึ้นได้ทุกระดับการศึกษาโดยใช้วรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์เป็นสื่อ เพราะผู้เรียนผู้สอนสามารถเชื่อมโยงวรรณกรรมกับชีวิตและสังคมจริงได้ตลอดเวลา

ส่วนกิจกรรมร่วมระหว่างสาขาวรรณศิลป์กับสาขาศิลปะอื่นมีนัยทางการศึกษาที่น่าสนใจเช่นกัน อย่างเช่น การเสวนาเรื่องวรรณศิลป์เรื่องเล่าในงานทัศนศิลป์ นอกจากจะนำไปเป็นตัวอย่างในการเรียนการสอนที่ชี้ให้เห็นว่าศิลปะสองทางให้แก่กันแล้ว ยังทำให้เห็นว่าศาสตร์แห่งเรื่องเล่าที่ใช้ในงานวรรณศิลป์อาจนำไปประยุกต์ใช้ในงานทัศนศิลป์ได้ด้วย อย่างเช่น งานประติมากรรมอนุสาวรีย์ศรีปราชญ์ ซึ่งประติมากรเล่าเบื้องหลังความยากลำบากในการทำงานตามระบบราชการให้ผู้ฟังเศร้าใจ แต่กระบวนการทำงานของประติมากรกว่าจะมาเป็นอนุสาวรีย์ก็ทำให้ผู้อ่านรับรู้ว่ แท้จริงเบื้องหลังรูปปั้นมีเรื่องเล่าที่น่าสนใจ เรื่องของศรีปราชญ์มีผู้เล่าเป็นตำนานไว้หลายคน จากมุขปาฐะมาสู่ลายลักษณ์ ประติมากรผู้สร้างงานได้สร้างเรื่องเล่าขึ้นอีกสำนวนหนึ่ง โดยใช้ภาษาของงานทัศนศิลป์เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด ผู้เล่าต้องตีความจากข้อมูลเอกสารออกเป็นภาพสามมิติ โดยกำหนดอายุ หน้าตา เครื่องแต่งกาย บุคลิกท่าทาง ตลอดจนภูมิสถาปัตยกรรมเพื่อให้อนุสาวรีย์นี้เล่าเรื่องราวแก่ผู้ชมผู้ดูต่อไป นอกเหนือจากการวิจารณ์องค์ประกอบศิลปะของงานประติมากรรม เมื่อมองจากแง่มุมของวรรณศิลป์ อาจวิจารณ์ได้ว่าอนุสาวรีย์กลายเป็นสิ่งยืนยันรูปธรรมของศรีปราชญ์ ในขณะที่ทางวรรณคดีศึกษา ปมปริศนาคือเป็นเสน่ห์เชิญชวนให้นักวิชาการค้นหาต่อไป และขณะเดียวกันเป็นเครื่องยืนยันว่าการไม่มีความรู้ชัดเจนเกี่ยวกับผู้แต่งไม่ได้ทำลายพลังวรรณศิลป์ของงานวรรณกรรมแต่อย่างใด ข้อค้นพบนี้ช่วยยืนยันทฤษฎีมรดกกรรมของผู้แต่งของโรลองด์ บาร์ธส์ให้หนักแน่นยิ่งขึ้น

วรรณคดีเป็นศิลปะที่สัมพันธ์กับศิลปะแขนงอื่นอย่างใกล้ชิด จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมมักเป็นแรงดลใจในการสร้างงานทัศนศิลป์ ดนตรี และศิลปะการแสดง ในโครงการวิจัยภาค 2 มีกิจกรรมซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับงานศิลปะ

อื่นๆ หลายกิจกรรม เช่น การสร้างงานทัศนศิลป์ (เครื่องประดับ) จากบทละครของเชคสเปียร์ (A Midsummer Night's Dream) การแต่งดนตรี “เงาะป่า” ด้วยแรงบันดาลใจจากบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 5 และศิลปะการแสดงเรื่อง “จากป่าซาไกสู่ป่าคอนกรีต” การวิจารณ์งานศิลปะทั้ง 3 ประเภทนี้หนีไม่พ้นการวิจารณ์วรรณศิลป์ เพราะศิลปินผู้สร้างจำเป็นต้องตีความหมายจากวรรณศิลป์ก่อนนำไปสร้างใหม่ในรูปศิลปะแขนงอื่น ผู้วิจารณ์สาขาวรรณศิลป์อาจข้ามพรมแดนเข้าไปสู่การวิจารณ์งานศิลปะเหล่านี้ได้เช่นเดียวกัน โดยการเปรียบเทียบการตีความหมาย การสร้างความหมายใหม่ ข้อจำกัดหรือข้อได้เปรียบของการสื่อสารด้วยไวยากรณ์เฉพาะของศิลปะแขนงนั้นๆ ฯลฯ ดังเช่น การแสดงดนตรีเงาะป่า นอกจากศิลปินสื่อจินตนาการด้วยเสียงดนตรีแล้ว ยังอาศัยบทพรรณนาเชิงวรรณศิลป์เพื่อกำกับเรื่องราวให้เข้าใจได้ละเอียดลึกซึ้งอีกด้วย

อาจสรุปได้ว่านัยทางการศึกษาของงานวิจัยการวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์ที่ได้พรรณนามาข้างต้น ก่อประโยชน์โดยตรงต่อการศึกษาในระบบ โดยผู้สอนอาจนำหนังสือรวมบทวิจารณ์ไปใช้เป็นเอกสารประกอบการสอนในหลายระดับ นอกจากนี้ การจัดเสวนา สัมมนา และการประชุมเชิงปฏิบัติ รวมทั้งการเผยแพร่บทวิจารณ์ทางหนังสือพิมพ์และนิตยสารยังเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนในวงกว้าง สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของโครงการวิจัย ภาค 2 ที่มุ่งเสริมสร้างให้การวิจารณ์เป็น “กิจสาธารณะ” คือไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงความคิดเห็นหรือชื่นชมงานศิลปะเป็นส่วนตัว หากแต่ขยายวงไปสู่มหาชน ไม่ว่าจะเป็นการให้กำลังใจศิลปิน การให้ความรู้แก่ผู้รับ และการมุ่งหวังการศิลปะพัฒนาตนเองไปสู่ระดับที่สร้างคุณประโยชน์แก่สังคมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น การวิจารณ์จึงมีบทบาทเป็นทั้งกลไกในการกำกับดูแลคุณภาพของงานศิลปะ และเป็นทั้งพลังปัญญาที่แบ่งปันแก่มหาชน

11. นัยเชิงระเบียบวิธีวิจัย

โครงการวิจัยภาค 2 เน้นการวิเคราะห์ประสบการณ์และสรุปกิจกรรมต่างๆ เพื่อวิเคราะห์หาแนวทางในการวิจารณ์ ตลอดจนวิเคราะห์สภาวะและบทบาทของการวิจารณ์ในสังคมร่วมสมัย สาขาวรรณศิลป์จึงจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นเสมือนห้องปฏิบัติการงานวิจัย ที่ทดลองทำงานจากโจทย์ที่ตั้งไว้แล้วแสวงหาข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากกิจกรรมเหล่านั้นอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงมีระเบียบวิธีวิจัยต่างไปจากการวิจัยเอกสารที่กระทำในโครงการวิจัยภาคแรก

ดังที่ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดการกิจกรรมในโครงการต่างๆ ไปบ้างแล้ว จะเห็นได้ว่าการวิจัยในภาค 2 มีลักษณะเป็นการทดลองทั้งสิ้น แต่ไม่ใช่การทดลองแบบ “สะเปะสะปะ” ไร้ทิศทางแล้วบังเอิญได้ผลของการทดลองเป็นที่น่าพอใจ อันที่จริงมีการตั้งโจทย์วิจัยไว้หลวมๆ โดยมีได้คาดผลคำตอบอย่างหนึ่งอย่างใดไว้ล่วงหน้า เพื่อเอื้อต่อความแตกต่างหลากหลายของปัจจัยแวดล้อมใน

เรื่องข้อมูล ผู้วิจารณ์ และแนวทางวิจารณ์ด้วย อาจกล่าวสรุปได้ว่าระเบียบวิธีวิจัยของสาขาวรรณศิลป์ ในโครงการวิจัยภาค 2 มีดังนี้

11.1 ตั้งใจทบทวนปฏิบัติแล้วสกัดองค์ความรู้

การวิจัยในโครงการวิจัยภาคแรกเป็นการสกัดความรู้จากเอกสารจำนวนมากที่มีผู้เขียนไว้ ในขณะที่โครงการวิจัยภาค 2 ต้องสร้างข้อมูลความรู้ขึ้นเอง เป็นข้อมูลความรู้จากการปฏิบัติ โดยตั้งใจทบทวนๆ เลือกผู้ร่วมทดลองปฏิบัติที่ไม่เฉพาะเจาะจงมากนัก และไม่กำหนดคำตอบตายตัวไว้ล่วงหน้า ตัวอย่างเช่น การเสวนาเรื่องการวิจารณ์เรื่องสั้นและนวนิยาย ก่อนอื่นผู้วิจัยหาคณะทำงาน โดยให้ความหลากหลายในด้านเพศ วัย คุณวุฒิ บางคนเขียนบทวิจารณ์ประจำ บางคนยังไม่เคยเขียนบทวิจารณ์จริงจัง บางคนมีพื้นฐานความรู้ในสาขาอื่นที่ไม่ใช่วรรณศิลป์ สิ่งที่มีเหมือนกันคือทุกคนเป็นนักอ่านและสนใจวรรณกรรมไทยร่วมสมัย ผู้วิจัยกำหนดเรื่องบางส่วนไว้ให้คณะทำงานเหล่านี้เลือก แต่หลังจากมีการประชุมกัน เรื่องที่เลือกมาสร้างบทวิจารณ์แปรเปลี่ยนไปตามความสนใจของผู้ทำงาน และบางเรื่องเป็นข้อเสนอจากที่ประชุมเพื่อให้ภาพรวมของบทวรรณกรรมที่นำมาวิจารณ์สมบูรณ์ขึ้น เช่น เพิ่มการวิจารณ์ผลงานนวนิยายของ ก. สุรางคนางค์ 2 แนวการเขียน คือแนวรักโรแมนติกจากเรื่องบ้านทรายทอง และแนวสัจนิยมจากเรื่องหญิงคนขั้ว เป็นต้น กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะการทำงานแบบเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง (learning by doing) ในการเขียนบทวิจารณ์ทั้งเรื่องสั้นและนวนิยายก็เช่นกัน ผู้วิจัยก็ได้ตั้งทฤษฎีไว้ล่วงหน้า แต่ให้เป็นไปตามความสนใจของผู้วิจารณ์และลักษณะของตัวบท เมื่อผู้วิจารณ์เขียนบทวิจารณ์เสร็จสิ้นแล้ว นำมาประชุมร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง จึงเห็นว่าแนวทางวิจารณ์ที่หลากหลายและหนักแน่นพอที่จะสกัดองค์ความรู้ออกมาได้มากมาย ดังที่บรรณาธิการหนังสือมองข้ามป่าฯ (สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร) ได้ทำหน้าที่นี้อย่างสมบูรณ์ และเห็นควรกล่าวไว้ที่นี้ว่าระบบการมีบรรณาธิการหนังสือทุกเล่มของโครงการวิจัย ทำให้ผลงานวิจัยบรรลุวัตถุประสงค์อย่างสมบูรณ์ เพราะบรรณาธิการมิได้ทำหน้าที่เพียงตรวจสอบความถูกต้องข้อมูลแต่จะวิเคราะห์ผลงานอย่างละเอียดด้วย

นอกจากการเชื่อมโยงความรู้กับการปฏิบัติในด้านการวิจารณ์แล้ว ยังเชื่อมโยงความรู้กับการปฏิบัติในด้านการสร้างสรรค์งานศิลปะอีกด้วย ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากการจัดการแสดงเรื่อง “จากป่าซาไกสู่ป่าคอนกรีต” ซึ่งมีการตั้งโจทย์คร่าวๆ ว่าเป็นการทดลองสร้างงานศิลปะที่แสดงมโนทัศน์เรื่อง “ศิลปะสองทางให้แก่กัน” โดยทำงานร่วมกันระหว่างสาขาวรรณศิลป์ ศิลปะการละคร และทัศนศิลป์ ในขณะเดียวกันก็ไม่ลืมความคิดหลักของการวิจัย คือ “พลังทางปัญญาต่อสังคมร่วมสมัย” ดังนั้น การเลือกนำพระราชนิพนธ์เรื่องเงาะป่ามาสร้างเป็นศิลปะการแสดงสมัยใหม่จึงตอบสนองความคิดเรื่องการเชื่อมโยงพลังปัญญาจากวรรณคดีของเก่ามาสู่ชีวิตในสังคมร่วมสมัย การประชุมร่วมกันหลายครั้ง

หลายหนทำให้ความคิดที่กระจัดกระจายก่อตัวเป็นรูปเป็นร่างขึ้น นอกจากนี้ยังนำชมเชยที่คณะนักแสดงสมัครเล่นทุ่มเททำงานอย่างหนักในการตีโจทย์ของโครงการวิจัยตีความหมายของวรรณคดี และคิดสร้างสรรค์ใหม่ด้วยจินตนาการของคนรุ่นใหม่ซึ่งทำงานเป็นทีมเช่นเดียวกัน หลังการแสดงจบได้เปิดโอกาสให้ผู้ชมวิจารณ์ทันที การแสดงครั้งนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง ทั้งชื่นชมจุดเด่นและชี้แนะจุดอ่อน นอกจากนี้ยังกระตุ้นให้มีการวิจารณ์ศิลปะทั้งสามสาขา คือการตีความตัวบทใหม่ ศิลปะการแสดง และการจัดองค์ประกอบศิลป์ในการแสดง ดังนั้น การสร้างสรรค์งานแสดงและการวิจารณ์การแสดงจึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ด้านการวิจารณ์ไปควบคู่กัน

11.2 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์

การวิจัยภาค 2 นี้ใช้ประสบการณ์เป็นตัวตั้ง เพื่อหาข้อสรุปเชิงหลักการ นอกจากนี้การทำงานเป็นคณะ ทั้งในคณะสาขาเดียวกัน และระหว่างสาขาทำให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นอกจากการเสวนาการวิจารณ์เรื่องสั้นและนวนิยาย และการจัดการแสดง “จากป่าซาไกสู่ป่าคอนกรีต” ดังที่กล่าวมาแล้ว การจัดกิจกรรมร่วมสาขา เช่น การประสานสัมพันธ์ระหว่างวรรณศิลป์และทัศนศิลป์ในงานของจำ แซ่ตั้ง และวรรณศิลป์เรื่องเล่าในงานทัศนศิลป์ ก็เป็นตัวอย่างของการทำงานที่มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ข้ามสาขากัน นอกจากศิลปินต่างสาขาผู้ให้ข้อมูลการทำงานศิลปะจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดกันแล้ว ผู้ฟังการสัมมนาซึ่งมาจากหลากหลายสาขาได้มีโอกาสแสดงทัศนวิสัยของตนตามประสบการณ์ของตน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เช่นนี้ทำให้เกิดสิ่งที่นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (ส.ค.ส.) เรียกว่า “การหมุนเกลียวความรู้”²⁰ นั่นคือการสั่งสมความรู้ให้แน่นขึ้นและเพิ่มทุนความรู้ให้มากขึ้น

11.3 ใช้วิธีการจัดการความรู้

บทความชื่อ “การวิจารณ์กับการจัดการความรู้” ของนายแพทย์วิจารณ์ พานิช กล่าวเรื่องการจัดการเรียนรู้ สรุปได้ว่า การจัดการความรู้เน้นที่การปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนและมีกลุ่มผู้ปฏิบัติเฉพาะกลุ่ม ผู้ปฏิบัติจัดการความรู้ต้องรู้จัก “คว่ำ” ความรู้จากภายนอก นำมาเลือกใช้และปรับใช้ในกิจกรรมของตน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

²⁰ วิจารณ์ พานิช, “การวิจารณ์กับการจัดการความรู้”

จนเกิดการยกระดับความรู้ และสะสมเป็นต้นทุนความรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้ต่อไป²¹ เมื่อนำทัศนะเช่นนี้มาพิจารณากิจกรรมหลายอย่างของสาขาวรรณศิลป์ในโครงการ ภาค 2 จะเห็นว่าลักษณะของการวิจัยเป็นแบบการจัดการความรู้นั่นเอง ตัวอย่างชัดเจนคือการจัดสัมมนาการวิจารณ์เรื่องสั้น เพราะมีกลุ่มผู้ปฏิบัติการที่ชัดเจน มีการทำงานต่อเนื่อง ใช้ประสบการณ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันเพื่อสร้างองค์ความรู้ เมื่อสร้างผลงาน (output) คือ หนังสือรวมบทวิจารณ์เรื่องสั้นได้แล้ว กลุ่มผู้ปฏิบัติการสลายตัวไป และรวมกลุ่มกันใหม่เพื่อสร้างงานใหม่คือการวิจารณ์นวนิยายด้วยกระบวนการจัดการเรียนรู้เช่นกัน แม้ยังไม่ได้มีการประเมินการ “พัฒนา” ของคณะทำงานซึ่งเป็นคณะทำงานชุดเดิมอย่างจริงจัง แต่ก็พอจะมองเห็นความก้าวหน้าของการจัดการความรู้ ดังจะเห็นจากการจัดประชุมมากขึ้นเพราะให้ความสำคัญกับการวิพากษ์กันเองมากขึ้น โดยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์

11.4 ตรวจสอบซ้ำอีก

เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติมากกว่าเอกสาร และอาศัยความเข้มแข็งของวัฒนธรรมมุขปาฐะเสริมรับวัฒนธรรมลายลักษณ์ ดังนั้น เพื่อสร้างความมั่นใจในผลของการวิจัย จึงมีการตรวจสอบซ้ำในระดับบุคคลและมหาชนหลายครั้ง การจัดสัมมนานัยทางการศึกษา การจัดวิจารณ์สัญจร และการวิจัยผู้รับ ล้วนเป็นการตรวจสอบพลังทางปัญญาของสรณิพนธ์บทวิจารณ์ที่ดำเนินการในโครงการวิจัยภาคแรก แม้จะดูเหมือนเป็นการย้อนศร เพราะเป็นการตรวจสอบหลังการจัดทำสรณิพนธ์เสร็จสิ้นลงแล้ว แต่ผลของการสำรวจตรวจสอบก็สร้างความมั่นใจว่าการวิจัยไม่เดินผิดทาง นอกจากนี้ยังชี้แนะการนำสรณิพนธ์ไปใช้กับผู้รับให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ กิจกรรมต่างๆอันเป็นเสมือนห้องทดลองปฏิบัติการวิจัยเล็กๆ ได้มีการดำเนินงานและการตรวจสอบเป็นระยะ ดังที่มีบรรณาธิการหนังสือทุกเล่ม อันเป็นการตรวจสอบในระดับบุคคล และการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการหลังการสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์เสร็จสิ้น อันเป็นการตรวจสอบในระดับมหาชน ดังนั้น แม้จะสวนทางกับระเบียบวิธีการวิจัยทั่วไป ที่เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามหรือข้อมูลลายลักษณ์อักษรมาวิเคราะห์ หากแต่การวิจัยโครงการภาค 2 นี้เป็นการศึกษาจากประสบการณ์จริงและสังเคราะห์ออกมาเป็นองค์ความรู้ ผ่านการตรวจสอบในหลายระดับและหลายครั้ง ซึ่งเชื่อมั่นได้ว่าน่าจะทำให้ผลของการวิจัยมีความเที่ยงตรงได้ในระดับที่น่าเชื่อถือ

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-4.

11.5 การวิจัยและพัฒนา

โครงการวิจัยภาค 2 ระบุไว้ชัดเจนว่าเป็นโครงการที่เน้นกิจกรรมการพัฒนา (developmental activities) จึงมีการจัดเสวนา สัมมนา การประชุมระดมสมอง การประชุมเชิงปฏิบัติ การประชุมลักษณะ Cross-Cultural Seminars หลายครั้ง ตลอดจนการสร้างเวทีวิจารณ์ในสื่อสาธารณะ เพื่อปรับการวิจารณ์มุขปาฐะไปสู่การวิจารณ์ลายลักษณ์ และปรับการวิจารณ์ที่เป็นเรื่องในวงวิชาการเฉพาะสาขาให้เป็นกิจสาธารณะที่คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ ตลอดจนยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเสิร์ฟความรู้ด้านวัฒนธรรม อันจะทำให้การวิจารณ์มีพลังทางปัญญาแก่สังคมได้ต่อไป กล่าวได้ว่าการวิจัยในลักษณะเช่นนี้เป็นการพัฒนานักวิจัย ผู้สร้างงานวิจารณ์ และพัฒนาผู้รับการวิจารณ์ไปพร้อมกัน เท่าที่ผ่านมางานวิจัยด้านสังคมศาสตร์มีความแจ่มชัดว่าเป็นการวิจัยจากข้อมูลของจริงและประสบการณ์ตรง ส่วนงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์มักอาศัยข้อมูลเอกสาร การทำงานวิจัยเรื่องการวิจารณ์ในโครงการภาค 2 นี้จึงบ่งชี้ให้เห็นทิศทางที่ก้าวหน้าของการวิจัยทางมนุษยศาสตร์ได้ด้วย

12. ปัญหาและอุปสรรค : งานที่ควรดำเนินการในอนาคต

แม้ว่าสาขาวรรณศิลป์จะบรรลุเป้าหมายที่เป็นรูปธรรมตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในโครงการวิจัยภาค 2 แต่พบว่ายังมีปัญหาลักษณะบางประการที่ควรกล่าวถึง ดังนี้

12.1 การสร้างตำราว่าด้วยทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ เป็นข้อเรียกร้องจากแวดวงวิชาการ และหมั่นนักวิจารณ์รุ่นใหม่ที่ต้องการตำราภาษาไทยว่าด้วยทฤษฎีวิจารณ์ตะวันตกแนวใหม่ๆ เพื่อเป็นข้อมูลที่ถูกต้องและสามารถนำไปใช้ในการเรียนการสอนหรือการวิจารณ์เชิงปฏิบัติได้ ดังกล่าวแล้วงานเขียนเช่นนี้มีอยู่บ้างแล้วในลักษณะของงานวิจัยและบทความ หากยังไม่มีตำราสำเร็จรูปที่สมบูรณ์ การสร้างตำราในลักษณะเช่นนี้ หากเป็นการแปลจากตำราของตะวันตกจะได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด แต่อาจเข้าใจได้ยาก เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอดภาษา ในขณะเดียวกัน มีปัญหาในด้านการแสวงหาผู้แปลที่มีคุณภาพ มีความสนใจ และมีเวลาเพียงพอด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ผู้แปลจะต้องทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการไปพร้อมกันด้วย คือต้องอธิบายบริบทของงานวิจารณ์ต้นแบบและให้เชิงอรรถที่ช่วยให้ความกระจ่างต่อผู้อ่านไทย จึงต้องใช้เวลาและความสามารถในการเชิงวิชาการในระดับที่สูงมาก จึงกล่าวได้ว่าไม่อาจผลิตตำราแปลเช่นนี้ได้ภายในระยะเวลาดำเนินงานของโครงการวิจัยนี้ นอกเสียจากแยกเป็นโครงการใหม่อีกโครงการหนึ่งต่างหาก นอกจากนี้ หากเป็นตำราในลักษณะการเก็บความสรุปความ ก็อาจเกิดกระบวนการ “ตีความหมาย” ซึ่งทำให้แนวทางวิจารณ์ผิดเพี้ยนไปจากมโนทัศน์ของเจ้าของทฤษฎี

การสร้างตำราเช่นนี้จึงไม่ก่อประโยชน์สูงสุด ด้วยเหตุเช่นนี้ การสร้างตำราเกี่ยวกับทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์จึงต้องเลื่อนไป สาขาวรรณศิลป์มุ่งสร้างหนังสือรวมบทวิจารณ์เพื่อให้ใช้ประโยชน์ในวงกว้างเสียก่อน

- 12.2 การขาดแคลนวรรณกรรมสร้างสรรค์ และเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมายของการอ่าน จะเห็นได้ว่าแม้จะมีการส่งเสริมวรรณกรรมสร้างสรรค์หลายลักษณะ ทั้งการให้รางวัล การส่งเสริมนักเขียนหน้าใหม่ การฝึกอบรมการเขียนงานสร้างสรรค์ ฯลฯ แต่พบว่าบรรยากาศของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมที่มีคุณภาพในช่วง 3 ปีที่ผ่านมาชบเซา กว่าช่วงก่อนหน้านั้น นักวิชาการบางคนอาจมีความเห็นแรงๆว่าเพราะขาดวิกฤตการณ์รุนแรงทางการเมือง นักเขียนจึงไม่มีแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรมดีๆ ความเห็นนี้อาจถูกส่วนหนึ่งเพราะตราบดีที่มีการต่อสู้ ก็มี ความหวังในชัยชนะ วรรณกรรมจึงอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมือง ทำให้นักเขียนสร้างงานที่เข้มข้นมีพลัง แต่เมื่อสังคมตกอยู่ในภาวะไม่มีทางสู้ ประกอบกับปัจจัยด้านอื่นๆ อาจทำให้นักเขียนเพิกเฉยกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม ความเข้มข้นในด้านเนื้อหาความคิดในงานวรรณกรรมจึงอาจย่อหย่อนลง นอกจากนี้ในด้านผู้อ่าน แม้จะมีการอ่านมากและหลากหลาย แต่จุดมุ่งหมายของการอ่านเปลี่ยนไปเป็นการแสวงหาข้อมูลและความรู้สำเร็จรูปมากกว่าการแสวงหาความคิด ดังจะเห็นจากการเติบโตของหนังสือประเภทสารคดี หนังสือประเภท How to หนังสือที่ให้ข้อมูลส่วนตัวระดับปัจเจก (ชีวประวัติคนดัง) และนิตยสารที่ตอบสนองความสนใจเฉพาะกลุ่ม ที่ก้าวกระโดดไปไกลในวงการธุรกิจการพิมพ์ ในช่วง 5 - 6 ปีที่ผ่านมา ดังนั้นข้อจำกัดของผู้สร้างและผู้รับจึงมีผลกระทบต่อการวิจารณ์อย่างแน่นอน เพราะนักวิจารณ์ขาดหนังสือดีๆที่จะวิจารณ์ ต้องหันกลับไปวิจารณ์งานเก่าในมุมมองใหม่ ส่วนนักอ่านไม่สนใจบทวิจารณ์เพราะยากเกินไป ขาดการพัฒนาจิตสำนึกเชิงวิจารณ์ (critical mind) การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า การวิจารณ์ไม่มีพลังปัญญา แต่ความถดถอยในด้านผู้สร้างและผู้รับกำลังเป็นอุปสรรคต่อการสร้างบทวิจารณ์ที่เป็นพลังความคิด ดังจะเห็นได้ว่าหลังโครงการวิจัยภาคแรก บทวิจารณ์วรรณกรรมมีน้อยลง ขาดนักวิจารณ์ ขาดพื้นที่สาธารณะในการตีพิมพ์เผยแพร่ ขาดผู้รับที่เป็นนักอ่านจริงจัง จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงวิกฤตของการวิจารณ์วรรณกรรมไทย

- 12.3 เมื่อมีปัญหาอุปสรรคดังกล่าวมาข้างต้น การวิจัยเรื่องการวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์อาจต้องถอยกลับไปยังเป้าหมายหลักคือสถาบันการศึกษา เพราะเป็นองค์กรเดียวที่มีความแข็งแกร่ง เนื่องจากมีหลักสูตรที่บรรจุวิชาวรรณคดีวิจารณ์ไว้แน่นอน และการวิจารณ์เป็นเครื่องมือในการศึกษาวรรณกรรมทุกระดับ ปัญหาของสถาบันการศึกษา

คือ ขาดตำรา ขาดตัวอย่างบทวิจารณ์ ขาดความรู้เรื่องแนวทางใหม่ๆ หรือเครื่องมือใหม่ๆ ในการวิจารณ์ ขาดเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้และทัศนะวิจารณ์ ดังนั้น การพัฒนาผู้สอนและการสร้างตำราจะเป็นแนวทางของการทำงานวิจัยต่อไป โดยมุ่งสร้างผู้รับการวิจารณ์ที่มีคุณภาพ เพราะผู้รับที่มีคุณภาพจะเรียกร้องงานศิลปะที่มีคุณภาพ เมื่อเป็นเช่นนั้นงานวิจารณ์จะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เพราะงานวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาจะเกิดและเติบโตได้ง่ายในสังคมที่ผู้สร้างและผู้รับล้วนมีสำนึกทางความคิดเชิงวิจารณ์
